

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 2. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

F. Romhányi Beatrix
Az tatárjárás előtti Alföld Árpád-kori népességéről és birtokviszonyairól

Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes
A Magyar Kamara hivatalnokainak mobilitása 1527–1567 között

Dáné Veronka
Kemény János *continuus* szolgái

Szalai Ágnes
A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend”

Deák Ágnes
Ismeretlen konzervatív kiegyezéstervezet – 1864

I. Tóth Zoltán
Székelyek és románok Kézai mester *Gesta Hungarorum*ában

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2021-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 2. szám

TANULMÁNYOK

- Romhányi Beatrix Az Alföld Árpád-kori népesedési és birtokviszonyai a tatárjárás előtt 161
- Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes A Magyar Kamara tisztviselőinek hivatali mobilitása 1527–1567 között 193
- Dáné Veronka Egy erdélyi főúri udvar a 17. század közepén. Kemény János *continuus* szolgálói 207
- Szalai Ágnes A helytartók, Bornemissza Anna és a „tanácsi rend” kormányzati szerepe I. Apafi Mihály 1663. évi távolléte idején 227
- Deák Ágnes Ismeretlen konzervatív kiegyezéstervezet – 1864 241

ADATTÁR

- Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes A Magyar Kamara tisztviselőinek hivatali mobilitása 1527–1567 között 259

HAGYATÉK

- I.Tóth Zoltán Székelyek és románok Kézai mester Gesta Hungarorumában. I. rész 289

MEGEMLÉKEZÉS

- J. Újváry Zsuzsanna: Zimányi Vera (1930–2021) 315

HAGYATÉK

SZÉKELYEK ÉS ROMÁNOK KÉZAI MESTER GESTA HUNGARORUMÁBAN I. rész

I. TÓTH ZOLTÁN

SZÉKELYS AND ROMANIANS
IN THE GESTA HUNGARORUM OF MASTER SIMON OF KÉZA
Part 1

The review publishes a paper written in 1946. The author explores that part of the Gesta written by Simon of Kéza during the reign of Ladislaus IV, which deals with the Székelys and the Romanians.

Keywords: chronicles, Simon of Kéza, Székely, Romanian, Hunnic

A magyar középkori történetírás műveivel való tudományos foglalkozás némiképp a klasszika-filológiaihoz hasonlít: a rendelkezésre álló források állandók, értelmezési lehetőségeik azonban kiemeltetlenekek, az interpretációk egymásra épülnek és egymásra reflektálnak. Ezúttal egy olyan művet adunk közre, ami nem került be a magyar krónikás irodalom értelmezési folyamatába. A tanulmány 1946-ban készült el, szerzője a Századokba szánta, de a szocialista fordulat után ott már nem jelenhetett meg. I. Tóth eredetileg kettős címet adott tanulmányának. A most közölt cikk címe csak alcím lett volna, az Erdély és népei gestairódmunkban állt felette, a szerző azonban utóbb maga javított a szövegen. A Történelmi Szemle e tanulmány közlésével nem kíván hagyományt teremteni, nem adjuk közre tudós hagyatékok asztalfiókban maradt műveit, I. Tóth munkájának kiadásával azonban kivételt tettünk (a közlési szabályzatunktól is eltér néhány ponton). A Kézai-cikk utólag egészíti ki azt a gondolatmenetet, amelyet a krónikákkal foglalkozó magyar historikusok kialakítottak. A gépelt kéziratot I. Tóth Zoltán örököseitől kaptuk meg, átírását Tóth G. Beáta végezte. A cikk felhasználóinak figyelmét felhívjuk arra, hogy tanulmányaikban minden esetben emeljék ki, hogy egy 1946-ban írt művet idéznek. Rövid idézőként a következő formát ajánljuk: I. Tóth Zoltán: Székelyek és románok Kézai mester Gesta Hungarorumában. [1946] Történelmi Szemle 63 (2021).

I. Tóth Zoltán, történész, akadémikus, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Kar.

A székely-román adat

A magyar és külföldi történettudomány több nemzedék munkájával meglehetősen részletes-séggel feldolgozta a magyar krónikairadalomnak úgyszólván minden megoldható külső kérdését és sokat a belső kérdések közül is. Kézai Simon mester gesztáját a sokoldalúan megvizsgált művek sorában csak Anonymus Gesta Hungarorum-a múlja felül. Domanovszky Sándor, Madzsar Imre, Hóman Bálint és mások legtöbb alapvető problémáját megvitatták és a legtöbb kérdésben megoldást is hoztak, úgyhogy alig van a gesztának olyan fejezete, melyet részletesen szét ne boncoltak volna. Különösen áll ez a gesztának a hun történetet magába foglaló első részére. Mégis igaz, hogy ott van a hun történet végén a székely és román vonatkozásai miatt a nemzetiségtörténész számára is érdekességet jelentő 21. fejezet, amely a részletes analízistől aránylag mentes maradt. A magyar kutatókat inkább székely vonatkozásai érdekelték, a románokat pedig az újabb időkben természetesen román és ezzel szoros kapcsolatban székely-román vonatkozásai. Az 1282–1285 közt keletkezett Gesta Hungarorum említett fejezete szerint Attila király halála után az életben maradt háromezer hun a Csiglamezőnek nevezett helyre vonult, ahol a székely nevet vették fel, a magyarok honfoglalásakor pedig ezekhez csatlakoztak; részt is kaptak Pannóniából, de nem a síkságon, hanem a határhegyek közt, a románokkal elvegyülve, akiknek írását ott, úgy mondják, el-sajátították. A román történeti irodalom a székelyekre és románokra vonatkozó mondatot (nevezzük székely-román adatnak) a románság korai székelyföldi jelenléte bizonyosságaként fogta fel, ezért és mert Kézai értesítése igen kedvező színben tüntette fel a románság kulturális állapotát a 13. században, igen gyakran emlegette, azonban ugyanazon okból kifolyólag nem volt képes az adatról reális ítéletet hozni (például Nicolae Iorga, Sabin Opreanu, Gheorghe Popa-Lisseanu). A magyar történeti irodalom pedig, bár a székely-román adat keretétől szolgáló, úgynevezett hun krónikát nagy részletességgel feldolgozta, az írásátvétel kérdésével szemben egyrészt tanácstalanul állt, illetve az értesülést eleve annyira hitelt nem érdemlőnek tartotta, hogy a közelebbi vizsgálatot legtöbbször feleslegesnek érezte (például Karácsonyi János), másrészt az írásközvetítő románokat elrománosodott kunoknak tartotta (például Munkácsi Bernát). A 21. fejezetnek a székelyekre és a románokra vonatkozó részlete ilyenformán máig sincs teljesen tisztázva. A székely-román adaton kívül a 21. fejezet felveti a sokat bolygatott székely eredetkérdést, a Csiglamező nem kevésbé vitatott kérdését, sőt még a honfoglalás irányának kérdése is belekapcsolódik a vizsgálatba. Nem ígérjük e kérdéseknek – mai forrásanyagunk mellett hozzátehetjük: részben megoldhatatlan kérdéseknek – teljes megoldását, de legalább krónikáink vonatkozó részleteinek forrás-értékét igyekszünk megállapítani ebben a dolgozatban.

A kérdéses 21. fejezet nemcsak Kézai Gestájában található meg, hanem – több-kevesebb különbséggel – megvan az 1358-ból származó Képes krónikában és a családjához tartozó Teleki-, Csepreghy-, Béli- és Kaprinai-kódexekben. A Budai krónikából és a családjához tartozó Sambucus-, Acephalus- és Dubnici-kódexekből azonban a székely-román érintkezésre vonatkozó részlet hiányzik.¹ A könnyebb összehasonlítás kedvéért oszlopo-

¹ A Vatikáni-kódex a két kéziratcsalád közt középen áll.

san közöljük Kézai Gestájának, a Képes krónikának, a Sambucus-kódexnek, a Budai krónikának és a Pozsonyi krónikának megfelelő szövegrészét.²

Első kérdésünk az, hogy valóban Kézaitól származik-e a sokszor neki tulajdonított kérdéses rész, vagy nem? Hogy erre megfelelhessünk, állást kell foglalnunk a Kézai-kérdésben is, vagyis mit tekintünk Kézai művének a gesztairodalomban: ismert rövidalakú gesztáját, vagy annak előzményét, egy nem sokkal előtte keletkezett, de szélesebb kidolgozású művet, amelynek megközelítő formáját a magyar krónikákban, a Képes és Budai krónikában, valamint családjaikban szemlélhetjük? Vizsgálat alá kell vetnünk a hun krónika kérdését³ is, végül pedig, minthogy az egész középkori magyar gesztairodalom végeredményben egy fő ősforrásra, a 11. századi Gesta Ungarorumra megy vissza,⁴ meg kell állapítanunk, hogy vajon a székely-román adat benne volt-e az ősforrásban, vagy nem?

A magyar gesztakutatás mai álláspontja szerint valamennyi későbbi gesztánk, tehát egyfelől Anonymus, másfelől Kézai, valamint a 14. századi krónikaszerkesztések mindkét családja végeredményben, mint alapforrásra, az 1091–1092 körül keletkezett Szent László-kori Gesta Ungarorumra tekintenek vissza. Anonymus, minthogy gesztáját Kézai Simon mester bizonyíthatóan nem ismerte,⁵ kívül esik az átvételi lehetőség határán, ellenben az összehasonlító módszer alkalmazásával lehetőséget nyújt a közös ősforrás tartalmának,

- ² Domanovszky Sándor alapos forráskritikai tanulmányai – A dubniczi krónika I–III. Századok 33 (1899) 226–256., 342–355., 411–451., A budai krónika I–III. Századok 36 (1902) 615–630., 729–752., 810–831., A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 39 (1905) 397–419., 518–547., *Kézai Simon mester krónikája*. Bp., 1906., Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes Krónika I–II. Századok 41 (1907) 20–35., 119–142., A magyar királykrónika XIV. századi folytatása. In: *Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából*. Bp., 1934. 21–34., Kézai és a hunkrónika. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. 1933. október 7. Bp., 1933. 110–132., Attilától Árpádig. Adalék krónikáink kritikájához. In: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára*. Bp., 1942. 55–65. – annyira tisztázták a két forráscsalád egymáshoz való viszonyát és általában annyi részletkérdést is megoldottak, hogy a vizsgálat alá vett szövegek kiválasztásában alkalmazott szempontokat nem szükséges külön megindokolnunk. Elbeszélő forrásaink egymáshoz való viszonyát sokban megvilágította Hóman Bálintnak a régi gesztát visszaállító nagy jelentőségű forrástanulmánya: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Bp., 1925. Hómannal szemben kritikai álláspontot képvisel és gesztairodalmunk számos kérdését tevékenyen oldozgató nagyszabású munka: Carlile Aylmer Macartney: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources III/1–2. The relations between the narrative Chronicles and other historical texts. The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T. In: Études sur l'Europe Centre-Orientale/Ostmitteleuropäische Bibliothek/Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. No. 21. Dirigées par Emeric Lukinich. Bp., 1940. A továbbiakban az egyes krónikákra használt rövidítések: Kézai gestája = K, Képes krónika = V, Sambucus-kódex = S, Budai krónika = B, Pozsonyi krónika = P, 14. századi krónikaszcsovegek = comp. saec. XIV, *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (= SRH.)
- ³ Hun történet vagy hun krónika alatt értjük krónikáink (helyesebben gesztáink) első részét, melyben a magyarokkal egy népnek vett hunok története foglaltatik. Ezt követi a tulajdonképpeni magyar történet vagy magyar geszta.
- ⁴ Macartney: *Studies* élesszeműen rámutatott arra a logikai tévedésre, melynek elődei nyomán Hóman: Szent László-kori, majd őt követve minden kutatónk áldozata lett, mely szerint Anonymus és a krónikák egyező részeinek feltétlenül egyetlen forrásra kell utalniok, holott éppen annyi lehetőséggel több közösen használt forrásra is utalhatnak. Azért, amikor az egyszerűség kedvéért „régí gesztát” írunk szövegünkben, mindig az említett lehetőség figyelembevételével tesszük. Kétségtelen egyébként, hogy a régi források közül egy feltétlenül van, amelyik megérdemli e régi geszta nevet. Macartney ezt T. forrásnak nevezi.
- ⁵ Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 82., 87., 90., 128. és SRH I. 135.

Kézai	Képes-krónika	Sambucus-kódex	Budai krónika	Pozsonyi krónika c. 19.
<p>Remanserant quoque de Hunnis virorum tria milia ex praelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunnos, sed Zaculos vocaverunt. Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt, unde Blackis commixti literis ipsorum uti perhibentur.</p>	<p>Remanserant autem ex Hunnis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de praelio Crumheldino in campum Chiglamzei se colligere procurarunt. Qui cum timent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto ad Erdeleu intraverunt, non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali natione. Isti etenim Zekuli Hunorum sunt residui usque ad aliorum Hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt conquestantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestata in eadem sorte remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti literis ipsorum uti perhibentur.</p>	<p>Remanserant autem ex Hunnis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de praelio Crumheldino in campum Chiglamzei se colligere procurarunt. Qui cum timent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto ad Erdeleu intraverunt, non se Hungaros, sed Zaculos alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali natione. Isti etenim Zakuli Hunorum sunt residui usque ad alium Hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt conquestantes simul Pannonie regionem, ubi tandem in eadem sorte permanserunt.</p>	<p>Remanserant autem ex Hunnis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de praelio Crimiheldino in campum Chiglamzei se colligere procurarunt. Qui cum timent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdeel intraverunt, non se Hungaros, sed Siculos alio nomine vocaverunt. Isti etenim Siculi Hunorum sunt residui usque ad alium Hungarorum adventum in campo prefato commorantes. Dum enim Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt conquestantes simul Pannonie regionem, ubi tandem in eadem sorte permanserunt.</p>	<p>Remanserunt autem ex huius Vnorum tria milia, que fugerant, erepti de prelio Cuminhulidino, in campum Chiglamazei se colligere procurarunt. Qui cum timent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdevevu intraverunt, non se Hungaros, sed Zewkalos alio nomine vocaverunt. Isti enim Zeculi Hunorum sunt residui, usque ad alium Hungarorum prelium in campo prephato commorantes.</p>

néha szövegének is a megállapítására. A hun történet nem más, mint a magyar geszta elé helyezett hun geszta,⁶ ez időrendben a ma ismert krónikák közt először Kézainál szerepel, ezért szerzőségét is legtöbbször neki tulajdonították.⁷ Az egyébként egységes eredményre vezető gesztakutatás megállapításai éppen Kézai körül térnek el a leglényegesebben. Úgy, ahogy Kézai gesztája ma előttünk áll, bizonyosan nem a legrégebb formája a hun történetnek, van egy elődje, a 13. századi gesztaszerkesztés, melynek szerzőségét Hóman Bálint Kézainak tulajdonítja,⁸ Domanovszky Sándor azonban ezzel ellenkező bizonyítékokat hozott fel, keletkezését pedig a hetvenes évekre, V. István idejére helyezi.⁹ Domanovszky meggyőző érvei alapján az ő álláspontját tartom helyesnek. Ennek a megvizsgálandó rész szempontjából csak annyi a jelentősége, hogy ha a 13. századi gesztaszerkesztés és benne a hun történet szerzőségét nem Kézainak tulajdonítjuk, akkor az egész 21. fejezet sem az ő nevéhez fűződik.

A forráskritika megállapította, hogy a hun történetnek nincs valamilyen írott hun geszta elődje, hanem mint irodalmi mű (tehát nem mint történelmi forrás) a 13. század második felében keletkezett, szerzője pedig a 13. századi geszta szerzője. Fő forrása a 11. századi *Gesta Ungarorum*, melyet külföldi forrásokkal (Isidorus, Josephus Flavius, Orosius, Viterbói Gottfried, Sigebertus Gemblacensis, Paulus Diaconus, Jordanes) egészített ki és végül saját képzelőerejét tekintélyesen igénybe véve, egy új irodalmi művé, a hun gesztává alakított át. E művelet a magyar geszta megsoványítására, részben átalakítására is vezetett. Minthogy a 11. századi *Gesta* nem maradt fenn korunkra, a belőle egymástól függetlenül merítő művekből, elsősorban Anonymus és Kézai, valamint a 14. századi krónikák egyező részeiből részben visszaállítható. A 11. századi *Gesta* még nem ismert hun történetet, csak magyar gesztát. A 13. századi szerző úgy segített magán, hogy a magyar gesztát mintegy megismételve, visszahelyezte a hunok korába, Árpád helyébe Attilát, a magyar honfoglalás elé a hun honfoglalást helyezve. Hóman Bálint kétségbevonhatatlan pontossággal mutatta ki a magyar és a hun gesztának teljes lényegbeli azonosságát nemcsak a motívumok és az események, hanem még a szerkezet szempontjából is. A hun történet írója forrásainak szűkszavú elbeszélését „a IX–XI. századi magyar történetből vett részletekkel, nevekkal, csataleírásokkal, mondákkal színezte ki; egész eseménysorozatot (kapitányválasztás és exodus, bíróválasztás, királyválasztás, kalandozások stb.) ültetett át a IX–X. századból az V. századba”.¹⁰ Domanovszky Sándor kutatásai arra az eredmény-

⁶ Helytelenül krónikáknak nevezett irodalmi termékeink (V, B stb.) is valójában mind geszták és nem krónikák. Figyelemre méltó, hogy Magyarországon a németes krónika mennyire nem tudott teret nyerni, míg a franciás geszta uralkodó műfajjá lett. Amikor mi ebben a dolgozatban krónikákat írunk, akkor – egy bevett gyakorlatnak engedelmességgel – mindig a 13. és a 14. századi szerkesztésekre gondolunk, kivéve Kézai művét.

⁷ Lothar von Heinemann: Zur Kritik ungarischen Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden. *Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde* 13 (1888) 61–74.; Friedrich Raimund Kaindl: Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen VIII. *Archiv für österreichische Geschichte* 88 (1900) 203–312., 367–472.; Madzsar Imre: *A II. Géza-korabeli Névtelen*. Bp., 1926.; Uő: A hun krónika szerzője. *Történeti Szemle* 11 (1922) 75–103.; Erdélyi László: *Krónikáink atyja Kézai*. Szeged, 1933.

⁸ Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Bp., 1925. A második kiadását használtam: *Hóman Bálint munkái*. I–III. Bp. 1938. II. [Történetírás és forráskritika] 69.; Uő: *A Szent László-kori*, 64.

⁹ Vélekedésének összefoglalása: Domanovszky: *Pozsonyi Krónika*, 398. és SRH I. 135–136.

¹⁰ Hóman: *A magyar hún-hagyomány*, 72.

re vezettek, hogy Kézainak tulajdonképpen igazi, eredeti műve csak a IV. Lászlót dicsőítő rész és a bevezetés, míg egyebekben a 13. századi geszta-összeállítást másolta, illetve kivonatolta.¹¹ Az eredeti hun krónika és általában geszta-összeállítás nem is Kézainál maradt fenn teljesebb, részletesebb formában, hanem a 13. századi geszta 14. századi utódaiban. Ezek két ágazatra oszthatók: a Budai krónika és a Képes krónika családjára. Mint táblázatos kimutatásunkból már kiderült, csak a Képes krónika családja ismeri a székely-román adatot, a Budai családja nem, pedig mindkettő egy Nagy Lajos korabeli közös őstől származik.¹² A Képes krónika tele van interpolációkkal,¹³ fel kell tennünk a kérdést, vajon a kérdéses rész nem hasonló módon került-e bele a krónika szövegébe? A válasz általában csak nemleges lehet, mert a Kézainál előforduló szövegrész a Képes krónika családjában is benne van, egymástól való függetlenségük pedig bizonyított tény.¹⁴ A Kézai szövegébe való későbbi betoldás sem látszik valószínűnek, mert semmi sem indokolná a Képes krónika egyetlen és pontosan ezen részletének utólagos beiktatását. Valószínűnek tűnik fel tehát, hogy a vitás székely-román adat a 13. századi geszta és a hun történet szerzőjétől kapta eredeti alakját.

Több jel vall arra, hogy a Kézainál megőrzött székely-román adatot a 11. századi geszta nem ismerhette. Így mindenekelőtt Anonymusnál sem szerepel, holott az ő fő forrása is a Gesta Ungarorum egyik folytatott alakja.¹⁵ Azonkívül ő Erdély és a vlachok iránt Kézainál sokkalta nagyobb érdeklődést mutat: nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen érdekes adatot mellőzött volna. Nem valószínű, hogy a 11. századi Gestához tartozott volna, már azért sem, mert a románságnak a 12–13. századok fordulója előtt Magyarország területén sehol sincsen történelmi nyoma. Egyenesen kizárja azonban ilyen eredetét a hun krónikának koholt, mesterkéltséggel szerkesztett volta, melynek fő forrása és fő ihletője éppen a 11. századi „magyar” Gesta volt, ennek pedig egyik ismert folytatása sem tud a magyar gesztában székely-román együttéléstről, csak a hun gesztában. Ha Kézai adata a Gesta Ungarorumból vette volna eredetét, akkor nemcsak a hun, hanem a magyar gesztában is benne volna, annál is inkább, mert a székelységnek az erdélyi határhegyek közti valóságos elhelyezkedése mind Anonymus, mind a 13. századi gesztairó életéhez aránylag közel eső időben folyt le.

Az összes krónikáink alapját képező 11. századi Gesta Ungarorumot, mely 1091 után zárult le, időnként többször is folytatták, mégpedig II. István korában (1127-ig), majd II. Géza korában (1152-ig). Ezek a folytatások részben átdolgozások is voltak, az itt tett változtatások azonban általában egykorú, vagy közel egykorú eseményekre és személyekre

¹¹ Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 71. és SRH I. 136–138.

¹² Domanovszky: *A magyar királykrónika*, 27.; Uő: *A Pozsonyi Krónika*, 400.

¹³ Domanovszky: *Budai krónika*; Uő: *Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik. Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaftem* 1 (1912) 771–779.

¹⁴ Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 71–72.; Uő: *Kézai és a hun krónika*, 120.

¹⁵ Hóman szerint a II. István korabelit használta volna. Hóman: *A Szent László-kori*, 75., de Domanovszky Szuzdal említésével kapcsolatban bebizonyította, hogy a II. Géza utáni szerkezet volt a forrása. Domanovszky Sándor: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok* 67 (1933) 180–184.

vonatkoznak.¹⁶ A geszta Kézai utáni folytatásáról lényegében ugyanezt mondhatjuk el. A Kézai és a 14. századi szövegek alapját kitevő és V. István haláláig (1272) terjedő 13. századi geszta szövegében a székely-román adatnak már benne kellett volna lennie, ugyanis ennek szerzője egyúttal a hun krónika szerzője is. Bizonyosság, hogy Kézainál a hun krónika lényegében ugyanabban a formában található, mint a 14. századi szövegekben. Domanovszky mutatott rá arra, hogy a 13. századi geszta (az ő kifejezése szerint V. István-kori krónika) 19. fejezete után törés van, és a hun történet eredetileg valószínűleg itt végződhetett.¹⁷ Folytatása azonban – Kézai tanúsága szerint – közel egykorú lehetett. A 21–22. fejezet teljesen a székely és kabar kérdésnek van szentelve, mintegy átmenetet, kapcsolatot teremtve a hun és a magyar geszta közt: ezért nevezhetjük egyiket székely, a másikat kabar fejezetnek. Mindkettő átmenetet képez a magyar gesztához, s a 23. és a Kézainál hiányzó 24. fejezet már teljesen a magyar honfoglalás történetéhez tartozik. Egy bizonyos, hogy a hun történet szerzője tudatosan szövi be a két csatlakozó nép: a székely és a kabar motívumát, hogy ezzel állítsa helyre a hun és a magyar geszta közt fennálló idő-, történés- és összefüggésbeli zökkenőt. Fő feladatunk tehát megállapítani, hogy honnan vette a hun történet szerzője értesülését a székely és a kabar fejezethez, és hogy állításainak mi a történeti értéke.

A Gesta külföldi forrásaival könnyen végezhetünk, ezek ugyanis a székely-román kapcsolatokról hiteles formában egyáltalán nem szólnak, tehát csak a hazai forrásokat foghatjuk vallatónak. Legelőször az tűnik fel, hogy a székely-román adat a Budai krónikából és egész családjából kimaradt, tehát esetleg már közös ősiükben, a Nagy Lajos korabeli ősforrásnak abban az ágában, amelyen valamennyi alapul, sem volt meg. A Budai krónikából és általában családjából az ősforráshoz képest másutt is maradtak ki egyes részletek, de inkább elnézésből és vigyázatlanságból, mint szándékosan.¹⁸ A székely-román adatnál elnézésre nem gondolhatunk, mert a „non (tamen) in plano” kezdetű – Kézainál és a Képes krónika családjában fenntartott – részlet elüt a mondat többi részétől és erősen azt a benyomást teszi az olvasóra, mintha betoldás és magyarázat volna, és a másoló vagy átdolgozó szándékosan hagyta volna ki. Mindenesetre az értesülés természete is olyan, hogy az feltétlenül felhívhatta magára a másoló figyelmét. A külső jelek tehát az értesülés 13. századi eredetére vallanak. Lássuk most, hogy mire segít bennünket a szöveg kritikai elemzése és mozzanatainak történeti vizsgálata.

A forráskritika megállapította, hogy a 13. századi gesztát III. András korában, IV. László-ellenes színezettel átírták és folytatták, a szöveg további sorsáról pedig már említettük is, hogy legalább két Nagy Lajos korabeli ága van, egyikre a Budai krónika, másikkra a Képes krónika családja utal. A kettő összehasonlítása lehetővé teszi, hogy a 14. századi, illetve a 13. századi gesztára következtethessünk, ugyanis nem valószínű, hogy a III. András korabeli folytatás az időszerűségéből sokat veszített történetet megváltoztatta volna.

¹⁶ A geszta fejlődéstörténetéhez Domanovszky: Budai krónika; Hóman: *A magyar történetírás első korszaka*. Bp., 1923.; Madzsar: *A II. Géza korabeli Névtelen*; Hóman: *A II. Géza korabeli Névtelen. Századok* 65 (1931) 225–232.; Domanovszky: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta.

¹⁷ Domanovszky: Attilától Árpádig.

¹⁸ Uó: Pozsonyi Krónika, 812.

A hun-magyar azonosság tétele valószínűleg az Árpád-ház családi hagyománya volt, onnan került az irodalomba is, természetes tehát, ha a ház kihalta és az azt követő zűrzavaros idők alatt ennek a tételnek nem lehetett meg a régi fontossága, nem képezhette a régihez hasonló mértékben az érdeklődés tárgyát. Ellenben IV. (Kun) László pogányos, kunos uralma nagyon kedvezett Attila és hunjai kultuszának, mint ezt Kézai példája ékesen szólóan bizonyítja.

A székely-román adatot először természetesen a kontextusát képező egész 21. fejezetben vizsgáljuk meg. Első pillantásra világosan áll előttünk, hogy a Sambucus-kódex, a Képes krónika és a Pozsonyi krónika lényegében egyazon hajtását használták a 13. századi gesztának.¹⁹ Velük szemben a tárgyalt részben Kézai sokkal több különbözőséget mutat. A hun történetben Sambucus, a Budai krónika és a Képes krónika közt általában alig van számba vehető különbség²⁰ az egy székely-román adat magvát (*non [tamen] in plano - perhibentur*) kivéve, ami a Budai krónika egész családjából hiányzik. Mi az oka annak, hogy a két család, bár a megvizsgált részben szorosan egymás mellett haladnak, pontosan ennél a részletnél különböznek? Miért tartotta szükségesnek a Budai krónika család elődjének szerzője e rész mellőzését? Lehetséges, hogy a szöveg írója nem tartotta hitelt érdemlőnek, ezért hagyta ki. Szem előtt kell tartani a körülményt, hogy a hun történetnek ezután következő végső (22–24.) fejezeteiben a Budai krónika családja feltűnően rövidít, a Képes krónika pedig itt inkább Kézaihoz áll közelebb (leszámítva természetesen a Kézainál hiányzó 24. fejezetet). Megállapítottuk már, hogy a hun történet szövege éppen végső szakaszában tekintélyes viszontagságokon ment keresztül, ami a székely-román adat sorával is összefüggésben lehet, mert éppen itt válnak szét a Budai és a Képes krónika család útjai. Minthogy a Budai krónika család szövege ettől kezdve a hun történet végéig általában rövidebb szövegű, a székely-román adat kimaradása is rövidítés lehet. A Képes krónika szövege a 22–23. fejezetben általában hű visszaadása a 13. századi gesztának, amit Kézaival mondatokon keresztül való szó szerinti egyezése mutat. Ezek szerint a Budai krónika csoportja valóban rövidít a Kézai által használt hun krónikával szemben, mely Domanovszky valószínű feltevése szerint a 20. fejezettel kerekén végződhetett.²¹ Ezek szerint éppen az általunk elemzendő 21. fejezettel kezdődik a hun krónika utólagos és többszöri átalakítással összezárt toldaléka, melynek szerzője ugyanaz lehetett, aki a 13. századi gesztának Kézai és a 14. századi szövegek által használt alapszövegét megszerkesztette. Ezzel hozzájutottunk a székely-román adat keletkezésének felső időhatáráig, ami 1271–1272.

Hátra van még a 14. századi szövegek összehasonlítása Kézaival. Minthogy ezek közvetlen összefüggése ki van zárva, műveletünknek nagyjából a 13. századi összöveg visszaállítására kell vezetnie. A mondatról mondatra menő azonosságot itt is azonnal meg-

¹⁹ Domanovszky: Budai krónika, 741. A K-val meg nem egyezően használt kötőszavak S-nél azonosak P kötőszavaival.

²⁰ V és B különbségeihez Domanovszky: Budai krónika, 739.

²¹ „... a hun krónika utolsó fejezeteinek ismétlései és ellentmondásai, valamint ezek ellentmondásai a magyarok bejövételénél elmondottakkal valószínűvé teszik azt a föltevést, hogy az első összeszerkesztéskor a hunkrónikának utolsó mondai része nem volt még olyan bonyolult, az csak az újabb átírók magyarózó és összehangoló törekvései következtében bővültek mai alakjukra.” Domanovszky: Attilától Árpádig, 64.

állapíthatjuk. A „Remanserunt” kezdetű mondat (c. 21.) első fele lényegében azonos a Budai krónikával és a Sambucus-kódexszel, tehát a 13. századi gesztából való. Azonban Kézai rövidít, és egy későbbi mondatot (Sambucus: usque ad alium [aliorum V] Hungarorum reditum in campo prefato commorantes) világos rövideggel két szóban fejez ki (usque Arpad). Kézai a Csiglamezőt latinul, nem magyarul hozza, mint az eredetibbnek tűnő Képes krónika és Budai krónika, valamint a Sambucus-kódex, s ami sokkal feltűnőbb és fontosabb: nem is helyezi Erdélybe. Úgy látszik, itt Kézainak kell igazat adni, mert a Budai krónika, a Sambucus-kódex és a Képes krónika további szövege: „ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdelew intraverunt” inkább csak felesleges parafrázisa az előtte állóknak (*qui cum timerent occidentis nationes*), mint logikus továbbképzése.²² A Csiglamező és Erdély csak ezért kerültek egymással kapcsolatba, mert ebben az időben a székelyek már valóban Erdélyben laktak. Kézai következetesebb, amikor a székelyeknek hun voltát emeli ki (*se ibi non Hunnos, sed Zakulos vocaverunt*), míg a Sambucus-kódexben és Képes krónikában itt Hungaros van,²³ ami a közvetlenül előbb említett háromezer hunhoz kevésbé illik (bár kifejezője az író felfogásának a hun-magyar azonosságról). Egészen feleslegesen magyaráz és betoldásként hat a Sambucus-kódexben és Képes krónikában az „In vita – natione” mondat, nincs is meg sem Kézainál, sem a Budai, sem pedig a Pozsonyi krónikában. Kézai szorososan követi az eredeti szöveget, amikor az „Isti etenim Zakuli” kezdetű mondatban elmondja a székelyek csatlakozását Ruténiában és a közös foglалást Pannóniában, kihagyva azonban azt, amit a Budai krónikában, a Sambucus-kódexben és a Képes krónikában az „usque ad – commorantes” mondatban olvasunk, mert ezt ő már fentebb röviden elmondta. A Kézainál „qui dum – occurrerunt” és a Budai krónika, Sambucus-kódex, Képes krónika szövegekben a „Dum ergo – occurrerunt” részlet majdnem tökéletesen egyezik. Szempontunkból az ezután következő rész a legérdekesebb. Mindkét szöveg kiemeli Pannónia együttes elfoglalását (*insimulque Pannonia conquestata*: K; *conquestrantes simul Pannonie regionem*: B/S – V), de utóbbi itt is bővebb, sőt ismételi (*Qua quidem conquestata*), amikor a székelyek sorsalakulásáról beszél.²⁴ Kézai szerint a székelyek „partem in ea [ti. Pannonia] sunt adepti”, míg a Sambucus-kódex és a Képes krónika szövege homályos, elmosódott: „in eadem sorte (forte S) remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt”. V „Qua quidem – voluerunt” részlete helyén a Budai krónikában röviden „ubi tandem in eadem sorte permanserunt” olvasható. Ezzel a Sambucus-kódex és a Budai krónika le is zárják mondanivalójukat, elhagyva a vizsgálódásunk fő tárgyát képező székely-román

²² Domanovszky ezzel szemben Kézai szövegéről: „timentes occidentis nationes in campo Chigle usque Arpad permanserunt” – írja, hogy ez csak látszatra logikus, „mert a toldás szerint ő is azt mondja, hogy az oláhokkal a határhegyekben laktak, tehát csak Erdély neve hiányzik nála és az a logikus elbeszélés, hogy ide a hegyek közé a félelem hajtotta őket az idegen nemzetek elől.” Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 63. A kérdésben az a döntő, hogy az erdélyi motívum eredetileg hozzátartozott-e az elbeszéléshez, vagy nem? Erre a kérdésre a későbbi fejezetben próbálunk választ adni.

²³ Ellenben a S 19. fejezetben: „Istud est prelium, quod Hungari Crumheld prelium vocant”, míg K megfelelő helyén: „Huni”. Kézai itt is következetesebb.

²⁴ A közös ősforráshoz S-nél közelebb álló B-ben – Domanovszky: Budai krónika, 735. – nincs meg a „Qua quidem in eadem sorte remanserunt ut tamen Hungari voluerunt” mondat.

adatot.²⁵ Az „Isti quippe (Isti namque S)” kezdetű mondatról fogva teljes az azonosság Kézai, a Képes és a Budai krónika család szövege közt.

Hogy a 13. századi szöveg sorsalakulását Kézainál és a 14. századi szövegeknél jobban megértsük, figyeljük meg a „tamen” szócskát. Ez Kézainál a Budai krónika családban mellőzött részben található meg (*non tamen in plano*), míg a Sambucus-kódexben és a Képes krónikában máshová, előbbre került, mégpedig olyan helyre, ahol jelenléte nemcsak felesleges, hanem értelemzavaró is (*ut tamen Hungari voluerunt*).²⁶ Nézetem szerint ide a 13. századi szöveg azon másolójának hibájából – sortévesztés folytán – került, akinek szövegéből a Képes krónika család alapszövegírója dolgozott.²⁷ A mintaszövegnek utólag a sor fölé betoldott „tamen” szavát a másoló tévedésből a felső sorba iktatta be, s így a „non tamen in plano”-ból „non in plano”, viszont a felette lévő sorban „ut Hungari” helyett „ut tamen Hungari” lett. A Budai krónika család 14. századi alapszövege tudatosan hagyta ki a székely-román adatot.²⁸ A mellőzés oka az lehetett, hogy a szerző jobban ismerhette az erdélyi viszonyokat, mint a 13. századi összöveg és Kézai, ő tehát nem hitte el, hogy a románok taníthatták volna meg a székelyeket az írás művészetére, inkább egy elmosott, általánosságban mozgó mondatrészt iktatott közbe (*ubi tandem in eadem sorte permanserunt*). Az „Isti namque (quippe)” kifejezéstől a fejezet végéig valamennyi szöveg azonos.

Az egész fejezet legzavarosabb részlete éppen ez a Képes krónikában és a Sambucus-kódexben fennmaradt „Qua quidem – voluerunt” passzus,²⁹ ami a Budai krónikában – mint láttuk – rövidebb formájú. Hogy itt a Budai krónika alakja önkényes változtatáson³⁰ alapul, mutatja az, hogy eddig a három szöveg párhuzamosan futott és a székely-román adat után ismét zavartalanul párhuzamosan halad tovább. A három szöveg összehasonlítása (Kézai itt nyilvánvaló rövidítése miatt alig jön számításba) módot nyújt a 13. századi szöveg helyreállítására.³¹ A „Qua quidem conquestrata” helyett a Budai krónikában röviden „ubi tandem” szerepel, és kimarad az „ut tamen Hungari voluerunt” is. Közös elemnek megmarad az „in eadem sorte remanserunt (permanserunt)”. Az egész mondatból első pillantásra csupán ennyi a biztosan régi. A 13. századi gesztából valónak kell tartanunk azonban az „ut (tamen) Hungari voluerunt” kifejezést is, ugyanis a Budai krónika tudatosan rövidít, amivel szemben a Sambucus-kódex és a Képes krónika azonossága a régebbi alakra vall. Siessünk azonban kiemelni, hogy a Budai krónika átalakítása a szöveg értelmét alig érinti, mindhárom szöveg lényegében azt fejezi ki, hogy a székelyek

²⁵ A B csoporttól függő Mügel Henrik krónikája (SRH II. 125–126.) természetesen szintén nem ismeri ezt az értesülést és – bizonyára a szöveg zavarosságán nem tudva kiigazodni – Pannónia közös elfoglalásán kívül semmit sem közöl a Csaba-motívum újra feltűnéséig.

²⁶ B-nél nincs meg ez a pár szó.

²⁷ Az öszesztának valószínűleg ugyanazon szövege, amelyet a 13. századi szerző használt és a V interpolációinak is forrása volt. Keletkezési ideje V. István kora. Domanovszky: Pozsonyi Krónika, 398. skk.

²⁸ A B csoport szövege éppen ennél a passzusnál kezd feltűnően rövidebbé válni a V csoportjához képest.

²⁹ E részlet zavarosságára Madzsar Imre is rámutatott: A hun krónika szerzője, 97.

³⁰ B nem S nyomán keletkezett, „hanem még az eredetibb alak nyomán, azonban már sokat elmellőzve ... sokat önkényesen meg is változtatva”. Domanovszky: Pozsonyi Krónika, 409. A változtatások részben Hess András újításaira, helyesírási modernizmusaira, egyéni értelmezéseire mennek vissza.

³¹ B: „Pannonie regionem, ubi tandem in eadem sorte permanserunt.” V: „Pannonie regione. Quaquidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut (tamen) Hungari voluerunt, non in plano... Isti namque...”

Pannóniának abban a tartományában nyertek szállást, amelyet a magyarokkal együttesen foglaltak el. Az együttes elfoglalás állítása pedig Anonymus tanúsága szerint (c. 50.) a 11. századi gesztára megy vissza. Az „ut Hungari voluerunt” kifejezéssel a Budai krónika nem tudott mit kezdeni, tehát egyszerűen elhagyta, ezzel azonban már lényeges elemet távolított el. Ez a néhány szó ugyanis a székelyek alárendeltségi viszonyát fejezte ki a magyarokkal szemben. A „Hungari”, mint a legfőbb akarat alanyának kifejezője korjelző jelentőségű, mert Árpád korában a hatalom kifejezője nem a nemzet, hanem a szakrális jelleggel felruházott uralkodó és dinasztia.³² Az eredeti értelem tehát „ut Arpad (dux) voluerit” lehetett volna, a „Hungari” beiktatása megfelel az 1222 óta érvényesülésre jutó „rendi önérzetből táplálkozó szellemnek”, mely a patrimoniális királyság államfelfogása helyébe a *communitas* primátusát lépteti. Váczy Péter kimutatta, hogy a népfelség elve nálunk irodalmilag a 13. századi gesztában érvényesül először, innen kerül bele mind Kézai gesztájába, mind a 14. századi krónikasövegeinkbe.³³ Eredményeihez odacsatolhatjuk az imént kielemezett részt is. Ami Kézait illeti, ma már aligha tisztázható, hogy mi okból nem aknáztta ki a korszerű politikai gondolkodásmód nyilvánítására kínálkozó alkalmat:³⁴ talán még a régi, Anonymusnál is kifejezésre jutó államfelfogásnak megfelelő alakban került szembe elé és ezért egyszerűen mellőzte, vagy talán csak figyelmét kerülte el.³⁵ Végül kivonatolói minőségében is átfuthatott rajta. Mindenesetre annyit joggal kiolvashatunk forrásunkból, hogy a székelyek letelepítése a magyarság (a magyar uralkodó) tudatos hatalmi megnyilvánulása volt.

Amit fentebb a „tamen” szó sorsáról elmondottunk, alátámasztást nyer a szöveg további részében, ahol értelem szerint feltétlenül szükség van rá, éppen ott, ahol Kézai megőrizte. A székelység ugyanolyan életformájú nép volt, mint a magyar, tehát a síkságot, legfeljebb a bükkhatárig terjedő enyhe dombvidéket kedvelő, nagyállattartó harcos pásztornép: ilyen vidéket tartott megszállva a Csiglamezőn is, később azonban hegyvidékre került. A szöveg ezért az új lakóhely és az életforma közti ellentétet domborította ki a „non tamen in plano Pannonie” kifejezéssel.

A megvizsgált részben a 13. századi szöveg hol a krónikában (Budai krónika/Sambucus-kódex, Képes krónika), hol pedig Kézainál maradt fenn hitelesebb formában.³⁶ Kézai változtatásai inkább stílusproblémák és részben ismert rövidítési hajlamából folynak, másfelől azonban régies formákat őriztek meg, amelyek a 14. századi szövegekben modernebb alakot öltöttek, végül nem tartalmaz erdélyi vonatkozást, mint a 14. századi

³² Deér József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Bp., 1938. és Váczy Péter: *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*. Pécs, 1935.

³³ Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád*, 546–563. Csupán annyiban nem azonosítom magam felfogásával, hogy Kézait ma Domanovszky Sándor újabb érvelései után – Kézai és a húnkrónika és Attilától Árpádig – nem tarthatjuk többé a 13. századi geszta és a hun történet szerzőjének. A népfelség elvének első ismert magyar hirdetője tehát nem Kézai, hanem a 13. századi ismeretlen. Ezt éppen Váczy dolgozata erősíti meg kimutatva a népfelség gondolatát a 14. századi krónikákból is, ezek pedig Kézaitól teljesen függetlenek. Kézai szerzősége ellen lennebb a jelen dolgozat is szolgált újabb érveket.

³⁴ Váczy Péter: A népfelség-ben kimutatta, hogy ezt más esetekben is elmellőzte.

³⁵ Íme, újabb jele annak, hogy a népfelség gondolatának Kézai csak visszhangja.

³⁶ Erre általánosságban Domanovszky többször is figyelmeztet: *Pozsonyi Krónika*, 412.; SRH I. 135.

szövegek, és ebben is az eredeti állapotot mentette át. Kézai megbízhatóságát helyzeti előnye emeli, amennyiben a 13. századi gesztával majdnem egykorú lévén, kevés lehetősége volt utólagos változásokon átmenni, mint a 14. századi szövegeknek. A román népvénet (mint Anonymus is) a régebbi „Blacki” formában használja, szemben a 14. századi szövegek újabb keletű „Vlachi”-jával.³⁷ A székely népnév is Kézainál következetesen a régebbi „Zaculi”,³⁸ a Sambucus-kódexben ugyanúgy „Zaculi, Zakuli”, a Képes krónikában „Zekul, Zekuli”, a távolabbi leszármazó szövegek fokozatosan közelednek az általánosan meghonosodó „Siculi” felé (mint a Budai krónikában és a Dubnici-krónikában).³⁹ Hasonlóképpen Kézai Attilának régiesebb „Ethela” alakját alkalmazza mindvégig, míg a többi szöveg ezt csak egészen kivételesen hagyja meg,⁴⁰ legtöbbször az „Attila” típussal (Athila, Atila, Athyla stb.) jelezve a hun király nevét.⁴¹ Erdély nevének tanúságot hívására később fogunk rátérni, itt csak azt emeljük ki, hogy Kézai még nem tud a Csiglamezővel kapcsolatban Erdélyről, és általában Erdély elhanyagoltsága elbeszélésében is régiségre vall.

Előzetes eredményként megállapíthatjuk, hogy Kézai 21. fejezetének egyes részletei aránylag nagy hitelt érdemelnek, és olyan elemeket őrizhettek meg, amelyek a 14. századi szövegekben már elvesznek számunkra.

A székely eredetkérdés

A krónika 21. fejezete – ez az apró székely geszta – a székely nép eredetét van hivatva elmondani, mintegy kiemelve a hun-magyar azonosság tudatát és a magyarságnak a hun eredet folytán esedékes öröklési jogát Attila hun birodalmára. A székely fejezethez természetesen kapcsolódik a kabar fejezet, mert e két néptöredék csatlakozásának hagyó-

³⁷	K	S	B/D	V	P
c. 14.	Blackis	Ualachis	Ulachis c. 12.	Walachis/ Volachis	Vlachiis c. 12.
c. 21.	Blackis	–	–	Valachis	–
c. 23.	Ulahis	Vllachis	Ulachis	Vlachis	Olachis c. 21.

A Blachi (Blacci, Blacki) alak arra a korszakra mutat, amikor a magyarban még nem alakult ki az oláh népnév. A 13. századnál később külföldi latin emlékekben sem fordul elő. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925–1929. [A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6] 309. Egy 1366. évi hamisítvány: *Études sur l'Europa Centre-Orientale/Ostmitteleuropäische Bibliothek/Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. No. 29. Curante Emerico Lukinich. Bp., 1941. 190–191. (149. sz.). Ezt az alakot használja 1200 körül Anonymus (SRH I. 45., 66.) és legrégebb okleveles adataink is így. 1222–1224.: *Études sur l'Europa Centre-Orientale*, Nr. 29. 8–15. (2–4. sz.) A magyar *oláh* név latinosa először 1247-ben bukkan fel okleveleinkben. Olatorum, Olatis: Uo. [20–22.] 21. (9. sz.), az 1228. évi előfordulás közismert hamisítvány. Uo. 15–16. (5. sz.) és 1250 után fordul elő gyakrabban, hogy a 14. században általánossá váljék. Minderről részletesen Ladislaus Gáldi: *Le nom des Roumains dans les chartes latines de Hongrie*. Uo. XLI–XLVIII. Érdekes, hogy Kézai a 13. században utolsónak használja a Blach-típust.

³⁸ Négy előfordulás: c. 21 és c. 71.

³⁹ Valamennyi: c. 21. Anonymusnál a Siculi, Sicli, Sjcli (c. 50–51.) éppúgy nem látszik régi alaknak, mint az Attila névalak. A Pozsonyi krónikában a Zeculi, Seculi és nyilván romlott Zewkali alak is előfordul. SRH II. 30.

⁴⁰ Etela – S: SRH I. 256.; Ethele – V: SRH I. 285.; Etele – D: SRH I. 285.; de Atile – B: SRH I. 285. P: Athila, Atela stb. romlott alakokban használja, de egyszer az Ethela és Ethele alak is előfordul. SRH II. 17., 31. Anonymus ma ismert szövegében: Athila, Attila stb. alakok szerepelnek. SRH I. 521.

⁴¹ SRH I. 521.

mánya erre alkalmat kínált. A 23. fejezet valójában már a magyar gesztához tartozik, onnan is vette ki szerzője, sőt Anonymusnál még ott is találjuk. Innen emelte ki és helyezte el az átmeneti részben a szerző. Feladata volt a kettős csatlakozás kérdését tisztázni. Az első csatlakozás a hazában történt (Attila népének ott maradt töredékei), a második a honfoglalás előtti hazában (kabarok). Irodalmi forrásul kínálkozott a 11. századi geszta homályos, valószínűleg igen rövid – átalakított és kiszínezett formában Anonymusnál is fennmaradt – értesülése, azután a hunokra vonatkozó külföldi források, különösen Jordanes vagy ennek egy leszármazója, végül – s ez a legfontosabb – az élő hagyomány. Utóbbinak valamelyes történeti magva is lehetett, de ennek nem kellett szükségképpen reális összefüggésben lennie Attila népével. Elég volt, ha valamilyen közvetett módon az összefüggés valószínűvé volt tehető. Ezt a műveletet azonban nem a legsikeresebben oldotta meg szerzőnk, éppen ellenkezőleg, a tisztázandó dolgokat alaposan összezavarta. Kézai és a 14. századi krónikaszerkesztmény összehasonlítása valamelyes fényt vetít eljárására.

A 14. századi szövegek (Budai és Képes krónika) szerint a krimhildi csatában Csabát úgy legyőzték, „ut vix XV milia ex parte Chabe remanent, aliis Hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atila tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati” (c. 19.). A 20. fejezetben mégis a legyőzött Csaba „et germani sui, filii Atile regis, qui ei assisterant (!) ex adverso, numero sexaginta, cum quindecim milibus Hunorum ad Honorium avunculum suum fugisse perhibetur”. Nem gondolhatunk Aladár „kevésszámú hunjaira”, mert a háromezer menekülő éppen a krimhildi csatából fut el a nyugati népektől félve, akik Aladár támogatói voltak. Feltűnő a 15-ös szám ismétlődése: 15 napig tart a krimhildi csata, 15 ezer a megmaradtak száma. A 15 ezer megmaradt száma nyilván Jordanesből származik (Getica c. 50.), ahol a megöltek száma 30 ezer, de a Csaba-féle folytatás természetesen nincsen meg. A hun krónika alakítója meghagyta a 30 ezer elesett felét, hogy ezeket Csabával Görögországba vitethesse, nem gondolt azonban azzal, hogy a hun krónika régi befejezése nem hagyott életben Attila fiakat a megsemmisítő csata után.

A törés és az ellentmondás a 19. és a 20. fejezetek közt van, ahol Domanovszky méltán feltételezte az eredeti hun krónika végét. Eddig sem életben maradt Attila fiakról, sem székelyekről nincsen szó. A mondát továbbszövő folytatás azért élesztette fel a 60 Attila fiút és 3000 hunit (nem gondolva a nyilvánvaló ellentmondás kiküszöbölésére), hogy a hun-székely és a hun-kabar folytonosságot meg tudja magyarázni.

A 13. századi szerző zavaros és ellentmondásos elbeszélését a 19. fejezetben a 14. századi szövegek őriztek meg hívebben, míg Kézai megkísérelte az ellentmondás áthidalását. Fogalmazása nemcsak rövidebb, hanem világosabb is. A krimhildi csata körül támadt ellentmondásokat feloldja megállapításával, „quod perpauci filii Ethelae Hunique remanent”, mert így könnyebben elfogadhatóvá lehet tenni Csabának és népének menekülését és a háromezer hun-székely megtartására is mód nyílik. Nála a Csiglamezőre menekült székelyek nem Erdélybe húzódnak, mint a 14. századi szövegekben, lakóhelyüket azonban pontosan ő sem írja körül. Ennek oka egyszerűen az, hogy forrása sem tudott róla, a székelyek Kórogy-melléki csatlakozása és Ménmarót elleni bihari harcai Anonymus értesítésében is ezt a feltevést erősítik meg. Kézainak ismernie kellett egy olyan forrást, mely valamivel közelebb állt az Anonymusnál talált adatokhoz, mint a 14. századi krónikák.

Emlékeztetünk itt a Kézainál megfigyelt régies vonásokra, a Blacki, Zakuli népnevekre, Attila nevének Ethela alakjára, ami a 14. századi szövegekben mind másként van. Az a körülmény, hogy Kézai a székelyek elhelyezkedését Pannónia meghódítása után egészen másképpen értelmezi, mint a 14. századi szövegek, nem véletlen, és nem abból származik, hogy szerzőnk rövidít, hanem az eredeti 13. századi szöveg sorsalakulásával van összefüggésben. Kézai és a 14. századi szövegek szerzői nem egy – vagy helyesebben nemcsak egy – minden ízében azonos szövegű forrásból merítettek. Az V. István-kori geszta, mely valószínűleg először tartalmazta a hun történetet, esetleg változatlan formában lehetett volna Kézai forrása, de már egyes részleteiben átírt, átköltött formában lett Nagy Lajos-kori folytatásában egyrészt a Budai, másrészt a Képes krónika családjainak forrásává. De feltételezhető az is, hogy Kézai egy korábbi forrás ismeretében javította a bővebb szöveget, és az eredeti változatot, illetve elképzelést állította vissza. Későbbi eredményeink ezt a feltevést látszanak igazolni. A 13. századi gesztát bővítő és a 14. századi két gesztacsaládban található többlet Erdélyre vonatkozik és egy ismeretlen kéz több helyen felismerhető munkája. Az ismeretlen átalakító tevékenységének tulajdonítható Erdély bekapcsolása a székely eredetmondába, míg ugyanakkor Kézainál az Anonymusszal egyező, hitelesebb változat maradt fenn, erdélyi vonatkozások nélkül. Az átíró a székelyeket önkényesen oda helyezte, ahol saját korában valóban éltek, tehát Erdélybe! A betoldás által bekövetkezett szövegrontás nyilvánvaló. Az összöveg legfeljebb a Csiglamezőre menekülésről tudhatott, ha egyáltalán tudott róla. A bővebb szöveg már továbbviszi őket Erdélybe. Néhány sorral lennebb, elfeledkezve betoldásáról, az átíró meghagyta az „in campo prefato” kifejezést,⁴² leleplezve ezáltal hamisítását. Az így összeharodott szöveg nemcsak az egyszerű olvasót tévesztheti meg, hanem félrevezette a legkiválóbb kutatókat is. Ezek közül többen hajlottak is arra, hogy a Csiglamezőt Erdélyben keressék,⁴³ mert az „in campo prefato” kifejezésben láttak zavart, holott ezt az Erdélybe menekülés motívumának betoldása okozta.

Nem véletlenség és nem tévedés tehát, hogy Kézai nem Erdélybe helyezi a székelyeket, mert szerinte Pannóniában kaptak részt, márpedig gesztájában Erdély nem foglalt helyet Pannónia fogalmában.⁴⁴ Ő egyenesen megkülönbözteti Erdélyt Pannóniától⁴⁵ és

⁴² Erre az ellentmondásra már Madzsar Imre is rámutatott: A hun krónika, 97.

⁴³ Domanovszky: Attilától Árpádig, 60.

⁴⁴ Kézai Pannónia alatt általában a Dunántúlt érti, például „transmeato Danubio Pannoniam introissent”. SRH I. 166., továbbá: 157., 158., 178., 191. stb., míg a teljes Magyarországot Erdéllyel együtt Hungáriának írja. SRH I. 146., 168., 169., 172., 173., 174., 175., de előfordul Pannónia a Dunántúlnál kiterjedtebb formában, de Erdély nélkül is. SRH I. 175., 176.

⁴⁵ Gyuláról: „hic, iacet (licet) cum aliis in Pannoniam intorisset, in partibus Erdevelu tandem habitavit”. SRH I. 166.

csak Gyulának Szent István által történt leveretése után tekinti Pannóniához tartozónak.⁴⁶ Ez persze nem csupán Kézai különlegessége, ő is csak örökölte forrásától.⁴⁷

Következő feladatunk a 21. fejezet adatainak pontosabb helyhez kötése. Nyilvánvaló, hogy a „montes confinii” alatt a hun történet szerzője a kelet-erdélyi határhegyeket értette, ahol az ő korában a székelyek éltek. Románokról a székely lakta vidéken ebből a korból nincs történeti adatunk, csak egy 1301-re datált hamis oklevél említi őket. Szerzőnk azonban nem valamilyen valóságos székely-román együttélésre gondolt, hanem csak Erdélyre vonatkozó szegényes és nagy általánosságban mozgó értesüléseit foglalta össze igen zavaros formában. Minden valószínűség amellettt szól, hogy a 13. századi szerző székelyekre vonatkozó forrása a székelyeket síkvidékieknek, a Csiglamezőn lakóknak ismerte. Pannónia fogalma egyébként is Kézainál elsősorban a síkvidékre vonatkozik. Most már kifejezésteljes jelentőséget nyer a „tamen” szó, mert az író számára meglepő, hogy a székelyek síkság helyett hegyek közt laknak. Ezek szerint a székely-román adat a 13. századi szerző minden realitást nélkülöző szerkesztménye, viszont történelmi realitásnak vehetjük a székelyek eredetileg síkvidéki elhelyezkedését.

Nehezebb kérdés a Csiglamező lokalizálása. A bővebb szöveg nyomán sokan Erdélyben keresték, mégpedig azon a részén, ahol a „campus” leginkább feltételezhető, a Mezőséken. A fentiek alapján azonban a Csiglamező nem lehetett Erdélyben, és ezt bizonyítják más körülmények is. Még ma is Thury József ötletét kell az összes helymeghatározások közül a legtalálóbbnak ítélnünk, aki logikusan a Tiszántúlra helyezte a nyugatról menekülőket, ahol később is sok történeti nyomuk van. Ezt erősíti meg a krónika imént megírt részlete is. Igen valószínű, hogy a nyugatról menekülni kényszerülők először a Tisza vonalától keletre találhattak aránylag biztonságosabb területre. Az Anonymusnál feljegyzett Kórógy-vízi csatlakozást is figyelembe véve „a székelyek valahol a Tiszántúl, pontosabban a Maros és Körös folyók mellékén lakhattak”.⁴⁸

Bizonyos nehézséget okoz a székelyek csatlakozásáról szóló értesülések látszólagos ellentmondása, ugyanis a székelyek Anonymusnál a Kórógy vize mellett (a mai Csongrád megye területén) csatlakoznak, míg Kézainál és a Képes krónika családjában Ruténiában. Mivel Ruténia alatt szövegeink félreérthetetlenül a Kárpátokon túl fekvő orosz részeket jelzik,⁴⁹ az egyik értesülés belföldi, a másik külföldi csatlakozásról szól. E kettősség mögött

⁴⁶ „Iula avunculo suo cum uxore et duobus filiis de Septem Castris in Hungariam adducto, et adiuncto Septem Castra Pannoniae” c. 43. Anonymusnál Pannónia legtöbbször azonos Hungáriával SRH I. 37., 39., 40., 45., 46., 47., 48., 50., 51. stb., de gyakran csak Dunántúl. SRH I. 48., 89., 94., 95., 99., 100., 103., 113. A Karoling gyakorlatban Pannónia általában Magyarország területét jelenti. Konrad Schünemann: *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*. Berlin–Leipzig, 1923. Exkurs I. 132. Pannónia tájfogalmának alakulásához lásd Varjas Béla tanulmányát: Középkori magyar tájszemlélet. Bp. é. n. (klny. *Magyarországtudomány* 1937) 123.

⁴⁷ Ezt őrizte meg a 14. századi szöveg is: „per Sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus” (c. 30.). Vö. Anonymus (c. 27.): „sanctus rex Stephanus subiugavit sibi terram Ultrasiluanam et ipsum Geulam vinctum in Hungariam duxit”.

⁴⁸ Thury József: A székelyek eredete. *Erdélyi Múzeum* 16 (1898) 138.

⁴⁹ Anonymusnál Kijev vidéke: „partes Rutenorum” és „regnum Rutenorum” (c. 8.) SRH I. 42.; Kézainál „deinde Sosdaliam, Rutheniam et Nigrorum Comanorum terras ingressi tandem usque Tize fluvium ... pervenerunt” (c. 8.) SRH I. 162. Más adatok nála: c. 21. és 52. SRH I. 162., 177., valamint comp. saec. XIV. c. 21. SRH I. 279.

az ősgeszta hagyománya rejtőzik, mely szerint a székelyek, mint a hunok leszármazói a honfoglalásig a Kárpát-medencében tartózkodtak, amivel szemben ott van ugyancsak az ősgeszta Anonymusnál megmaradt értesülése a ruténiai csatlakozásról, utóbbi már eltorzult formában, Csaba fiait, Edet és Edement hét csatlakozó kun vezér közt említve (c. 10.).

A kétféle csatlakozás nem érinti lényegében a kétféle csatlakozó csoport egyirányú vonatkozását. Ugyanis a hun történet Csaba vezetése alatt Honoriushoz menekülő 15 ezer és a Pannóniában maradó 3000 hunja alatt nem Attila népeit, hanem a Nagy Károly által leverett avarokat kell érteni, akiknek egy része a hun névre hallgatott (így nevezi őket Einhard és a nyugati források tekintélyes része), s a katasztrófa után egy részük a Balkánra futott, innen pedig a Fekete-tenger kaukázusi partmellékére. Az avar-hunok más, kisebb csoportja a tiszántúli Csiglamezőn húzódott meg a magyarok bejöveteléig, ez a töredék tehát itt csatlakozott. A krónikában szereplő másik csatlakozó csoport a Kazár Birodalom felbomlása után kapcsolódott a magyarokhoz és azonos mind a Konstantinos Porphyrogenitosnál (c. 39.) kabaroknak, mind az Anonymusnál kunoknak nevezett néppel.

Anonymus és a 13. századi geszta elbeszélése egy és ugyanazon hagyományra megy vissza, mely azonban már mindkét helyen nagy fokú módosuláson, torzuláson ment keresztül. Csaba és 15 ezer hunja Balkánra húzódásának motívuma – a magyar kalandozások korában Zoárd vezérrel kapcsolatban – Anonymusnál is megvan.⁵⁰ A 11. századi geszta és Anonymusnak ezen alapuló értesülése az avarok Balkánon keresztüli menekülésének homályos hagyományán alapulhat. Az avar-hunok a krónikában már magyarok, nevük második fele világosan erre vall (*Sobamogera*), de a név első jelzős fele szerint balga nép, stultus populus. Balgaságát az indokolja, hogy vezérének halála után Görögországban maradt, „et ideo dictus est soba secundum Grecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo viam non dilexit redire ad patriam suam” (c. 45.).⁵¹ A hun krónikának szintén a 11. századi gesztából merítő szerzőjének nemzeti érzése tiltakozott a „stultus populus” feltevés ellen, ezért Jordanes hunjainak példája nyomán (*Getica* c. 50., 52.) visszaköltöztette azt Scythiába. Élére azt a Csabát állította, akinek a nevét a „sobamogera” első feléből képezte, sőt hitelet növelendő, a megmaradt 15 ezer hunt is őáltala vezettette ki Pannóniából. Az egész históriát visszahelyezte Attila korába, de az így keletkezett időbeli űr kitöltéséről, megfelelő genealógia által, nem gondoskodott. Éppen amiért a hagyomány megrótt a sobamogerát: a haza nem térés miatt tette meg Csabát a hun történet szerzőjének nemzeti büszkesége a második honfoglalás, a Pannóniába való visszatérés állandó szószólójává,⁵² helyrehozva ezáltal a hibát. Ugyancsak nemzeti rátartisága sarkallta arra, hogy a Scythiából való visszatérésről mit sem tudó hagyományt az azt megőrző székelyek rosszul érte-

⁵⁰ „Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera, mortuo duce Zuard in Grecia remansit et ideo dictus est soba secundum Grecos...” (c. 45.). Sobamogera nézve lásd Pais Dezső megjegyzéseit: *Magyar Anonymus*. Bp., 1926. 110. és SRH I. 93. 1. j., továbbá 43. 3. j.

⁵¹ Anonymus a maga korában részben még bizánci birtokban levő balkáni területekre gondolva nevezi a szót görögnek.

⁵² Comp. saec. XIV: „Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Sciticos iterum in Pannoniam” (c. 20.) K: „Quidum Scythiam introisset, mox incepit suadere, quod penitus redirent in Pannoniam.” (c. 20.)

sültségével magyarázza ki.⁵³ A hun történet szerzője egyrészt a székelyek állítólagos, másrészt a kabarok valóságos hagyományából vett elemekből építette fel a Csaba-mondát, melybe összekapcsoló elemként a visszatérés szükségletének megfelelően, a keletre való visszaköltözés mozzanatát is beleszótta. Jordanesnek más vonatkozású, régebben keletre települő hunjait használva fel találta ki a koholt Csaba Scythiába való visszaköltözését.

Hogy a krónika szerzője a Balkánra menekülés motívumát Zoárd nevével kapcsolatban ismerte meg, bizonyítja az, hogy Anonymusnál Zuard és Cadusa egy balkáni hadjáratot vezetnek (c. 45.). Ennek ellenére szerzőnk Attila Apulia elleni hadjáratának vezérévé „capitaneum Zorard ex tribu Zoard oriundum” (c. 17.) teszi meg, holott Zoárd történelmi személy a vezérek korában,⁵⁴ akiről ő maga is tud.⁵⁵ A hun menekülők történetét mégis a koholt Csaba személyéhez fűzi és vele kapcsolatban adja elő, beleiktatva teremtményét Attila és Árpád családfájába, megtéve Edet és Edement Csaba fiaivá. Ezekkel azután végrehajtatja azt, ami Csaba számára – a hagyomány miatt – nem volt lehetséges, a visszatérést a pannóniai hazába és erre korozmin házasságában keresett ürügyet. Attila fiai és a visszatérő Csaba fiúk közt lévő csekély időkülönbség magyarázata abban rejlik, hogy a hun krónika szerzőjének kiindulópontja Zoárd személye körül volt, egyébként is művében sokszoros jelét adja kronológiai érzéketlenségének. Genealógiája (c. 26.) időben összeegyeztethetetlenül teszi Ed és a vele Anonymusnál egykorú Álmos és Árpád leszármazási összefüggését.

Az ősgesztá csak nagyon szűkszavúan, mintegy mellékesen odavetve tárgyalta a csatlakozások történetét, amit azután Anonymus képzelete kibővített és kiszélesített. Rövid értesüléseit a 13. századi szerző összehavarta saját találmányaival és így helyezte a székelyeknek a gesztában még Pannónia földjén történő csatlakozását (lásd Anonymus!) Ruténiába, mert ezáltal remélte a csatlakozások dolgát leegyszerűsíteni és egyúttal a hazában maradás motívuma által a művében annyira fontos jogfolytonosságot is megőrizni. Az ősgesztában különben Ed is, Edemen is bejönnek az új hazába, a krónikákban már csak Edemen jön be, Ed ott marad Scythiában. Az egyik testvérnek az óhazában hagyása összefüggésben van Magna Hungaria gondolatával.

A csatlakozások dolgában az ősgesztának a fentiek szerint tódításai ellenére is Anonymus a megbízhatóbb tolmácsa, mert a Csaba-mondához fogható megragadó erejű irodalmi gondolat nem ösztönözte az alapkeretek architektonikáját megbontó kitalálásokra, csupán a meglévő alapokon épített tovább. A hun krónika szerzője ellenben hozzányúl az alaprajz legfontosabb vonalaihoz is, ha elképzelését ezzel elfogadhatóbbá reméli tenni. Csakhogy az ősgesztának a székelyekről szóló igen rövid értesülését a hun történet szerzője semmi különleges, a Csaba-mondához hasonló érdekességgel nem tudta felruházni, legfeljebb Ruténiába vitte őket, hogy a hódítókkal: magyarokkal és kabarokkal együtt térjenek vissza Pannóniába. Éppen ezért hihető, hogy a székelyekre vonatkozó értesülés

⁵³ Comp. saec. XIV/K: „Isti namque Zekuli Chabam in Grecia perisse putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas quando Chaba de Grecia revertitur.” (c. 21.)

⁵⁴ 924-ben fegyveres akciót vezet Olaszországban. Liutprandus Antapodisis (II. 2.): *Salardus*. Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Bp., 1937. II. 1473.

⁵⁵ Lél vezérről: „Ex isto quidem Zuard oritur generatio, sive prosapia et origo”. Comp. saec. XIV. c. 32.

magva, abban a formában, ahogyan kritikailag megtisztított formában áll előttünk, az ősgeszta szellemét sugározza, és Anonymussal megerősítve, hiteles történeti értesülésnek számít. Ami az ősgesztában és Anonymusnál még csak a honfoglalás korára és a magyar történetre vonatkozott, azt a hun történet szerzője alaposan összebonyolította és az 5. századba visszavetítve, hun történeté alakította át, a zavaros kronológiai összefüggéseket pedig egy koholt, részben merőben kitalált, részben későbbi történeti nevekből álló genealógiával próbálta áthidalni.⁵⁶

Újabb nehézséget okoz azonban az ismert tény, hogy a székelység a történeti megismerés világánál eleitől fogva mint magyar nyelvű és magyar jellegű nép tűnik fel. Míg a Chiglamező/Csiglamező neve töröknyelvűségükre vall, a székelyek nem hagytak hátra egyetlen török helységnevet sem, nincs ilyen a mai Székelyföldön sem. De hol és mikor magyarosodtak el, ha valóban török eredetűek voltak? A kabarok mindenesetre még a honfoglalás előtt átestek ezen a folyamaton. Bár csatlakozásuk nem sokkal a honfoglalás előtt történt meg, azonban a Kazár Birodalomban már a század eleje óta *de facto* együtt élhettek a magyarsággal, aminek formai csatlakozásuk a Kazár Birodalom hanyatlásakor csak jogi kifejezést adott. A háromnegyed százados együttélés elég lehetett a kétnyelvűség azon fokának elérésére, amelyen a török háttérbe szorult, majd éppen úgy eltűnt, mint a honfoglaló magyaroknak ez idő tájt szintén meglévő kétnyelvűsége. A honfoglaláskor a kabar csatlakozók tehát már inkább magyarok, mint törökök. Az új hazában a kabarok három törzse a Tiszántúlon, nagyjából Ménmarót birodalmának területén szállt meg. A hazában csatlakozott avar-székelyek minden bizonnyal török nyelvűek voltak, de számuk a kabarokhoz képest oly csekély, hogy a kialakuló székelységnek meghatározó tényezői nem lehettek. A hun történet beállításában a kabar-székelyek és az avar-székelyek egynemű nép lett volna: a székely. Van-e történelmi alapja az egyneműség eme állításának? Erre határozottan megállapíthatjuk: nem voltak egyneműek, de később azzá lettek. Ha az előző uraik után kazároknak nevezett kabar csatlakozóknak eredet szerint nem is volt semmi közük az avar-székelyekhez, tiszántúli közös lakozásuk kapcsolatot teremthetett köztük. A kazár, avar és talán még egyéb töredékek egy néppé összegyűrődva székely név alatt élhettek tovább.

⁵⁶ Anonymus (c. 5.) genealógiai ismeretei elég soványak, de Álmos és Árpád nemzetségét határozottan Attilától vezeti le. A sok példa közül egy: „fama volante ... de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderat” Nála Ügyek (Vgek, Ugek) következetesen mint Álmos apja szerepel, míg Kézainál és a 14. századi szerkesztményekben nagyapja (c. 27., ill. 26.), közbeiktatva Elődöt (Eleud), aki Anonymusnál mindenütt mint Szabolcs apja és mint a hét vezér egyike szerepel (c. 6., 20., 50. és 56.). Az SRH I. Indexében a c. 50.-ben található adat tévesen Eleud, pater Almi ducis alá sorolva. Kézai Ügyek nevéhez odafűzi: „de genere Turul” és ezzel befejezi a genealógiát. A 14. századi szövegek hosszadalmas, Előd után Edet, Csabát, Attilát és Noéval együtt még 37 nemzedéket ismerő, jáfetita felsorolása a II. Géza utáni szerkesztésben még nem volt benne, mert akkor Anonymus, aki ezt használta, tudott volna Elődről; benne volt azonban a 13. századi szerkesztésben, amelyet Kézai használt, aki tud is Elődről, mint Álmos apjáról. A 14. századi szerkesztetek kirívó, régies Ethele névalakja az általánosan használt Attila névtípussal ellentétben Kézaival van összhangban. A genealógiának az a formája, amelyet a 14. századi szerkesztetből ismerünk, minden valószínűség szerint a hun történet szerzőjének műve és részben éppen a hun történet hitelének emelésére szolgál, ezért iktatták be Chaba nevét. Az Árpád és Attila közti időközt élénken érzékelteti Anonymus (c. 20.) a Menumorout szájába adott üzenettel: „mandaverit nobis se descendisse de genere Athhile regis, qui flagellum dei dicebatur, qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab athhavo meo”. SRH I. 61.

A székelység kialakulásának kronológiájához kell még néhány megjegyzést fűznünk. Anonymus elbeszélésében figyelemre méltó, hogy Ménmarót nagyapja nem mint őslakó, hanem mint hódító birtokolja a maga területét, melynek lakosai, egészen általános megfogalmazással a kazárok („et terram illam habitarent gentes, qui dicuntur Cozar”, c. 11.). Elhelyezkedésük időpontjáról szó sem esik, ellenben a székelység közéjük való betelepítése Anonymusnál annál későbbi időre esik. A székelység magyaryelvűségét a kabar alapréteg magyarázza, melynek – mint már fentebb hangsúlyoztuk – elég ideje volt a nyelvi megmagyarosodásra. Az a tény pedig, hogy az avar-székelyek Anonymus értesítése szerint is későbbben kerültek kapcsolatba a kabar-székelyekkel, módot nyújt arra, hogy már mint magyar ajkúak egyesüljenek a kazárokkal. A török helynevek hiánya ezzel a kérdéses részekben indokoltá válik, arról nem is szólva, hogy a helyhez alig kötött életmód nem kedvez a helységnevek létrejöttének és fennmaradásának. A székelyek még a 13. század közepén a nomád románokkal egyformán fizetik marháik után az egyházi tizedet.⁵⁷

Milyen bánásmódban részesítették Anonymus szerint a magyarok a csatlakozó népet, a kabarokat, illetve a székelyeket? A Ruténiában csatlakozó kunokat első tekintetre Anonymus nem mint rokon népet, hanem az oroszokkal szövetségben ellenük harcoló, megvert és békét kérő népet festi le. A kunok azonban ugyanakkor nála nem saját maga felett rendelkező nép, hanem a kijevi oroszok alárendeltjei. A magyarokkal kötött béke feltételei szerint az oroszok mindenféle ajándék és kincs mellett saját fiaikat adják túszul, érdekesebb azonban, hogy ugyancsak az oroszok (nem a kunok!) adnak még száz kun fiúgyermeket („centum pueros Cumanos” c. 10.) is. Kiemeli Anonymus, hogy az oroszok „licet non sponte, tamen hec omnia Almo duci concesserunt” (c. 9.), míg a kun vezérek a szerződés megkötése után „pedibus eius provoluti se sua sponte duci Almo subiugaverunt” (c. 10.). A csatlakozók tehát Anonymus felfogása szerint olyan nép volt, amely akarata ellenére állott szemben a magyarokkal, de alkalomadtán önként is szívesen lett a magyar törzsszövetség tagjává, végrehajtva „more paganismo” a lovas pásztornépeknél ilyenkor szokásos ceremóniát, a vérszerződést (c. 10.).⁵⁸ Anonymus egy részleteiben teljesen koholt elbeszélést nyújt a csiglamezei székelyek csatlakozásáról. Ez úgy történt, hogy a Csepel szigetéről Ménmarót ellen hadba induló Ősbő és Velek csapatának békésen elébe mentek és a Kórógy vize mellett önkéntesen csatlakoztak. Ők is túszokul adták fiaikat és különféle ajándékokat is adtak, de mindezt önként, nem kényszerből tették („sua sponte filios suos cum diversis muneribus in obsides dederunt” c. 50.), majd a magyar csapatok előtt az első csatasorban (*in prima acie*) harcolva, részt vettek a Ménmarót elleni hadjáratban. A ruténiai csatlakozókkal ellentétben, akik előbb az ellenség oldalán álltak, a csiglamezeiek eleitől fogva barátságos viszonyban voltak a magyarokkal, amit megmagyarázhat az Árpád

⁵⁷ *Études sur l'Europa Centre-Orientale*, No. 29. 12.

⁵⁸ Anonymus leírása a kunok csatlakozásáról lényegében megegyezik azzal, amit Konstantinos Porphyrogenitos a kabarok csatlakozásáról mond (cap. 39–40). *A magyar honfoglalás kútfői*. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Bp., 1900. 124. Élénken emlékezett Nyesztor évkönyvének szövegére, ahol szintén kunokról (Polovci) van szó. Uo. 370. Anonymus itt egy olyan forrást vett alapul, amely esetleg azonos tőből fakad, mint Nyesztor forrása. Utóbbinak szófukarsága a magyar honfoglalók útjával kapcsolatban arra enged következtetni, hogy a forrás is szűkszavú volt, tehát Anonymus részletessége – ez egyébként is nyilvánvaló – költői képzelet szüleménye.

családnak Anonymus által annyiszor emlegetett leszármazási tudata Attila királytól, márpedig a csigramezeiek „*primo erant populi Athhyle regis*”. Az újonnan csatlakozottak a török népeknél a csatában mindig az első sorban harcoltak (így például a kabarok Konstantinosnál, c. 39.), ezt a székelyekkel kapcsolatban Anonymus kétszer is említi („*in prima acie*” c. 50., „*precedentibus Siclis*” c. 51.), de később is a székelyek hosszú századokig a harcban mindig az elővédet, illetve az utóvédet képezték.

A geszta székely fejezetének történeti hitele ellen a kutatók nemegyszer kétségüket fejezték ki. Legutóbb Moór Elemér egészen határozottan kiemelte, hogy a székelyek hun eredetének hiedelme – melyet már Anonymus is vallott – teljes egészében tudós eredetű és irodalmi jellegű.⁵⁹ Azt is kihangsúlyozta Moór, hogy a hun krónika tudós előzményei a 12. századra mennek vissza. Véleménye szerint a Theophylaktos Simokattesnál és Menandrosnál szereplő avar-hunok, akikre Pais Dezső is hivatkozott a székelyek avar eredete mellett érvelve, nem lehetnek a székelyek „hun” ősei, mert a székelyeket sem mások (persze a krónikán kívül), sem maguk sohasem nevezték hunoknak. Ez valóban így is van, de ez a negatívum önmagában még nem zárja ki valamely avar előzmény lehetőségét, tehát azt sem, hogy a krónika értesítésében valamennyi valóság rejtezzék. Ha a székelyek avar eredetének kérdését tisztázni akarjuk, akkor előbb pontosan szét kell választani egymástól a történelmi elemet a koholmánytól. Ezt – sajnos csak hipotetikusan – elég nagy valószínűséggel – el is végezhetjük.

A kérdésnek az a lényege, hogy 1200-ban kétségtelenül élt a magyarság hun utódságának tudata, amit minden bizonnyal már az ősgeszta is táplált, mert Anonymusnál és az Anonymust nem ismerő 13. századi gesztában egyaránt megtalálható. Honnan vette az ősgeszta a hun eredettudatot? E kérdésre kiterjedt irodalom próbált választ adni, hol irodalmi átvételnek, hol hagyománynak minősítve a tudat gyökerét. Hóman Bálint nagy tanulmányban igyekezett a hagyományt igazolni, s ha ez teljesen nem sikerült, annak oka a rendelkezésre álló forrásanyag hiányosságában rejlik. Kétségtelen bizonyíték híján is nagy a valószínűség, hogy az Árpád-dinasztia az ősgeszta keletkezési koránál sokkal régebben őrizte a hun eredet tudatát, forrása azonban avar közvetítésű is lehet. Jordanes keletre visszaköltöző hunjainál nem csekélyebb lehetőséggel őrizhették meg Attila hírnevét a nagy király birodalmának volt központjában, az Alföldön meghúzódó avarok vagy avar fennhatóság alatt élő más népek. Nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy a hazában csatlakozó székelyek a Nagy Károly által leverett avarság politikai egységének ismeretlen származású része, mely magát a Tiszántúlon megvonta és később a magyar honfoglalóhoz csatlakozott. Ennek az avar fennhatóság alatt élt töredéknek emlékezete közvetítette elsősorban a magyarság felé az Attilától való eredet tudatát, amelyet azután politikai célzattal az Árpád-dinasztia vallott és a legkitartóbban éppen a székelység őrizte meg. A történeti mag eredetileg az avarok romlására és nem a hunokéra vonatkozhatott. A hunokra vonatkoztatás az ősgesztában a hunoktól való származás élő tudatának volt a következménye. A hun krónika részletes kidolgozásában érvényesülő történetileg idegen elemek, nibelungi vonások, Jordanes és más auctorokból vett kölcsönzések és ötletek egy

⁵⁹ Moór Elemér: *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete*. Szeged, 1944. 50–51.

parányi valóságmag köré csoportosultak, de ez a valóságmag az avarság által közvetített hun utódság gondolata volt. A hun történet szerzőjének eljárására tanulságos például kínlózik az alábbi szöveg-összehasonlítás:⁶⁰

Getica (c. L.)	comp. saec. XIV. (c. 9.)	comp. saec. XIV. (c. 21.)	Einhard: Vita Karoli Magni
Hernac quoque iunior Attilae filius cum suis in extrema minoris Scythiae sedes delegit. Emnetzur et Vltzindur consanguinei eius in Dacia ripense Vto et Híscó Almoque potiti sunt, multique Hunnorum passim prouentes tunc se in Romania dederunt, e quibus nunc usque Sacromontisi et Fossatisii dicuntur.	(Detricus legyőzi a hunokat.) Ex Hunis vero qui remanserunt, fugerunt ultra Tysciam. Ceciderunt autem illo die ex Hunis C et XXV milia...	Remanserunt autem ex Hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Chiglamezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto (!), ad Erdeelew intraverunt, non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt.	Pipinus Hunnis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae Ringus, a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto destructa, direptis fere omnibus Hunnorum opibus, ad patrem venit.

Az ősgeszta egészen rövid értesülését a hazában csatlakozott avar-székelyekről, Attila népéről (még hunságukat sem állíhatta bizonyosan, mint még Anonymus sem!), a hun történet 13. századi szerzője Jordanes nyomán a hunokra vonatkoztatta, kibővítette, átköltötte és szinte a felismerhetetlenségig átalakította. Nem lehet szó naiv tévedésről vagy primitív jóhiszeműségről, itt határozottan tudatos koholmányról, de egyúttal költői alkotásról is van szó, melynek valóságában szerzője maga sem hihetett teljesen. Jordanes Nedao melletti csatája Detricus tárnokvölgyi csatájává lesz, a székely fejezetben pedig, bajor-osztrák hatásra,⁶¹ krimhildi csatává. Einhardnak a Tiszán átszorított avarjai hun minőségben helyezkednek el a kompozícióban, a Campusnak is nevezett Ring pedig a sokat emlegetett Csiglamező formájában jelenik meg. Az ellenségeik elől menekülő hunok Jordanesnél nemcsak egy távolabbi vidékre való menekülésre, hanem más név felvételére is példát nyújtottak szerzőnk számára. Sőt mi több, a székelyeket a maga korában Erdély lakosainak ismerve, Jordanes al-dunai Dacia ripensisét Erdélyre értette.⁶² Valószínűleg valóságtartalma van a Chigla szónak, Moór Elemér szerint a Veszprém megyei Csögle helysére utalna,⁶³ amit a hun történet a campus fogalmával kapcsolt össze. Valóság és koholmány így keverednek ebben a homályos részben, megnehezítve, szinte lehetetlenné téve az összebonyolított elemek szétgombolyítását. Az ismeretlen nevű, az Avar Birodalom felbomlása után fennmaradó és a honfoglaláskor a magyarsághoz csatlakozó, és végül a kabarsággal egybeolvadó néptörödékre vonatkozó egyszerű, szűkszavú hagyomány

⁶⁰ Einhardot itt nem szövegátvétel szempontjából, hanem pusztán az avar romlás tényeinek illusztrálására idézzük.

⁶¹ Moór: *A honfoglaló magyarság*, 48. 68. j.

⁶² Uo. 48.

⁶³ Uo. 84. A dunántúli Csiglamező azonban bajosan hozható összhangba a Kórógy-ér melletti csatlakozással.

így lesz színes, mesterkélt gesztává, a csatlakozó népet pedig a szerző kegye így ruházza fel a székelység nevével.

A székelykérdéssel kapcsolatban egy kissé közelebről foglalkoznunk kell a Ménmarót-kérdéssel is. Ménmarót birodalma a Marostól a Szamosig, a Nyírségtől a Meszes kapuig terjedt, ezt a területet Anonymus szerint Árpád vezérei a székelyek segítségével meghódították, Ménmarót behódolt és országát a leányát feleségül vevő Zoltán, Árpád kiskorú fia kapta meg. Ménmarót neve tulajdonképpen Morout, a magyarok csak többnejűsége miatt nevezik Menumoroutnak. (A többnejűség a kazárokra utal.) Marót Anonymusnál is,⁶⁴ a krónikában is⁶⁵ a Balkánnal van összefüggésben. A különbség az, hogy Anonymus Biharról, a krónikák Pannóniáról szólnak. Némi fényt vetít az ügyre a krónikáknak ez a magyarázata: „Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non Zuatapolug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem. Hoc idcirco esse habetur, quia Morot eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro, quod Bezprem nominatur. Audito infortunio, quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finivit vitam suam. Filius vero in dominando novus erat.”⁶⁶ Marót tehát rangban az első maradt akkor is, amikor öregségére való tekintettel visszavonult, és az ügyek intézése fiára hármlott: a hagyomány azután összetévesztette az apát a fiával.

A két Marót-história közt mindenesetre van valami összefüggés. A „Tradunt quidem – novus erat” passzus érzékelteti, hogy a Marót-kérdésben a hagyomány zavaros, sőt vitatott volt. A Marót-história kettősségére vall, hogy a Ménmarót felett győzelmet arató magyar vezérek közül Ósbő Veszprém várát kapta, ami a dunántúli Marót székhelye volt, Velek pedig Zarándot, tehát tiszántúli területet. Mind a Dunántúlon, mind a Tiszántúlon helységnevek őrizték meg neveiket. Biharban és Zarándban több Ős, Ősi helynév van, de van ilyen Fejér megyében is, ezek mind Ósbő nevére mutatnak. Viszont Velek nevéből lett a Fejér megyei Veleg és a régebben zarándi, ma aradi Elek.⁶⁷

A Ménmarót-epizód Anonymus elbeszélésében – úgy látszik – téves kronológiával szerepel. A történet magva és a Marót (Ménmarót) név közt nincs reális összefüggés, a kapcsolatot az elmosódott hagyomány, sőt vita egyoldalú és egyéni megoldása teremtette meg a gesztáirónál. A történeti mag nem a honfoglalás korára, hanem egy későbbi korra vonatkozik: Ménmarót unokája annak a Marótnak, aki a Tiszántúlt meghódította a maga számára. A történelmi személy, a dunántúli Marót, a bihari Marót azonban nem erre a névre hallgatható, és nem idegen, hanem honfoglaló magyar, közelebről kabar törzsfőnök lehetett, akinek nevét a hagyomány nem őrizte meg, és akinek népe „gentes qui dicuntur Cozar”. Ugyanolyan magyar törzsi birtoklás folyt ezen a területen, mint a Maros vidéken a Gyulák és Ajtony alatt. Kelet-Magyarország egy sor apróbb területi egységből állt, melyeknek előzményei szláv, illetve szláv-bolgár területi alakulatok voltak, laza politikai függésben a Bolgár Birodalommal. Ilyen volt a mai Bánság, a mai Tiszántúl, azután

⁶⁴ SRH I. 61., 70. Vö. „Bulgarico corde” 104.

⁶⁵ Kézai c. 23.: „Surrexit tandem Zvataplug filius Morot, princeps quidam in Polonia, qui ... Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari.” A magyarok legyőzik, ő maga elpusztul. Lényegében ugyanúgy: V c. 23.

⁶⁶ K és V c. 23.

⁶⁷ Pais Dezső: Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. *Magyar Nyelv* 24 (1928) 94–5. és SRH I. 106.

Gyula és Tuhutum birtoka, vagy a Gyuláké a Maros erdélyi folyása mellett, és talán még más alakulatok is (vö. a krónika Beliudjával, Kulánjával és talán Keánnal is). Ezek az alakulatok szláv alapnépszerűségről és bolgár vezető rétegből állhattak, mely utóbbit a magyarok természetszerűleg magyarral cseréltek fel. Ezek a magán-, illetve törzsi kezdeményezésből, tehát nem a központi fejedelmi hatalom elhatározásából keletkezett új magyar területi alakulatok autonóm hajlandóságokat árultak el a központi hatalommal szemben, amit nyugodtan megtehettek, mert a kalandozások kora egyúttal a fejedelmi hatalom végzetes meggyengülését is jelentette. Az ősi hagyomány és az élő politikai kapcsolatok természetes vonalán a keleti magyar törzsi alakulatok, forrásaink tanúsága szerint, a Balkánra támaszkodtak (Ménmarót, Gyula, Ajtony), a keleti kereszténységgel kacérkodtak, mintegy átmenetet képeztek a magyar és a bolgár hatalom közt. Mikor azután az augsburgi vereség (955) új erőösszefogásra készítette a központi hatalmat, Géza vezetése alatt megkezdődik a részben pogány, részben balkáni ortodox orientációjú keleti magyarság beleszorítása a nyugati műveltségbe, a római hitbe, és a nyugati példákön induló központi hatalom sorra kényszeríti térdre a renitens, önálló utakon járó tiszántúli és erdélyi törzsfőnököket, akik közül sorban első lehetett az ismeretlen nevű, de Anonymusnál Ménmarótnak nevezett vezér. Leigázására a központi hatalom a székelyek segítségét vette igénybe. Ménmarót területe a Maros vidékéig terjedt ki, de – úgy látszik – a Maros-Körös-közt a központi hatalom nem tudta véglegesen kézben tartani és Szent István uralkodása elején ezen a területen Ajtony az úr. Ménmarót birodalmát az Árpád-családnak egy Zoltán névre hallgató tagja – Anonymus elbeszélése szerint – egy sikeres harci vállalkozás után házassági kapcsolat révén vette birtoklásba, akit a kronológiailag tájékozatlan gesztáíró, a Zoltán név hatása alatt Árpád fia Zoltánnal azonosított. A reális Zoltán alakja viszont alapját képezi a krónika kronológiailag alkalmasabb helyen szereplő Erdőelvi Zoltánjának, aki ott Szent Istvánnak proavusa és öröklő az erdélyi részeket, amelyek a mai Erdélynek nyugati részeire vonatkozhattak. Minthogy a krónika Erdőelvi Zoltánja erősen kimetszett formában jelenik meg: „qui postea hereditavit illas partes Transiluanas et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zoltan”, történelmi valóságát, ismertségét komolyan kell vennünk. Más kérdés az, hogy a folytatólagos mondat a krónikának ezen a nyilvánvalóan interpolált helyén nem eredeti motívum, hanem *exegesis*: „Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora regis et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas.” Ez a mondat a köztudatban Anonymus szerint is meghonosodott azonosítást hordozza Zoltán vezérrel, aki ilyenformán igen vén emberként kénytelen szerepelni, és magán hordja az elő- és utószöveg befolyását az interpolált szövegre, a bolgár zsákmány gazdagságához mérve a lakosok gazdagságát (*gentes opulentas*). Az indoklás, amivel Zoltánt a gazdag népek fölébe helyezte, feltűnően erőltetett és valószínűtlen. Az interpoláció két fele tehát nem azonos eredetű és hitelű, a megbízhatóbb és eredetibb fele kétségtelenül az első. A nem ide tartozó motívumot egy ismeretlen kéz vitathatatlanul nem megfelelő helyre, önkényesen helyezte el.

Az elmondottak alapján most már megformálhatjuk a véleményt, hogy a Ménmarót-epizódban szereplő Zoltán nem azonos Zoltán vezérrel, hanem egy Géza fejedelem korában legyőzött törzsfőnök helyébe állított tagja az Árpád családnak, akinek a joghatósága

Szent István korában áterjedt Erdélyre: ez magyarázza nevének Erdéllyel való összekapcsolódását.

Miként a Ménmarót elleni hadjárat székely segítséggel folyt le, könnyen feltételezhetjük, hogy talán a Gyula elleni akció sem az ő közreműködésük nélkül történhetett, ami Erdélyben való elhelyezkedésüket elképzelhetővé tenné. A Marót-kérdésnek, de a Ménmarót-epizódnak is határozott dunántúli vonatkozásai vannak (kiindulás Csepel szigetéről, Ósbő és Velek összefüggései), nem tartom tehát kizártnak, hogy a dunántúli és tiszántúli kettősség a székely eredetkérdés ma még homályos tájproblémáira utal. A csigla-mezeiek csatlakozását korban el kell választani a Ménmarót elleni akciótól: míg az első a honfoglalás idejére esik, a második a 10. század második felére. Ismét Anonymus szerkesztői tollára vall a két motívum összekapcsolása, illetve összekeverése. A székelység kialakulása szerves összefüggésben van a kelet-magyarországi törzsi alakulatok felszámolásával a központi hatalom által. Erre az erőpróbára szedi össze az augsburgi katasztrófa után erejében növekedő központi hatalom a régebben határokon túli, főként nyugati kalandozásokban felhasznált avar és más elemeket, nagyobb részben éppen a Dunántúlról, és veti be először Ménmarót ellen. A győzelem után a székelység a terület kabar lakosságával került szimbiózisba és igazi népi kijegecesedése itt, a kettős alapanyagból, Bihar környékén ment végbe. A már régebben magyar nyelvű kabarokból és a legalább két nemzedéknyi idő alatt uraik nyelvével elég közelről megismerkedett avarokból így magától értetődően magyar nyelvű székelyek lettek. Látszólag ellentmondást tartalmaz a székelyek vérségi szervezetének kialakulása éppen a törzsszervezet hanyatlásának korában. A törökös vérségi szervezet racionalizmusa nem zárja ki a heterogén elemek törzsszé összeforrasztását és megengedi még ebben a korban is a központi hatalom számára veszélyt egyáltalán nem jelentő törzsi képződmény létrejöttét akkor is, amikor ez egyébként teljesen időszerűtlennek látszik. A központi hatalom végrehajtó szerveiként a periferikus erdélyi tájon nincs is semmi különös azon, ha a székelyek háborítatlanul megőrzik törzsi szervezetüket. Mint ahogy még századokig meg is őrizték, míg csak az életmódváltás és a társadalmi fejlődés természetes menete ki nem küszöbölte azt.

A székelyek nem lehettek a Tiszántúlnak, a magyar törzsek módjára, zárt tömegű, homogén lakossága, hanem a már régebben magyarrá lett kabarság és a szlávság közt elhelyezkedő aránylag szétszórt töredéknép, mely mintegy átmenetileg helyezkedett el ezen a vidéken és majd csak két-három század eltelte után érte el teljes mértékben végleges hazáját. Bihari szórvány jellege még hangsúlyozottabbá vált, amikor zömét a királyi politika erdélyi területekre vitte tovább, ennek lenyomatai az erdélyi határhegyektől nyugatra elterülő tiszántúli síkságnak a székely népnévre utaló helynevei. Nem jelzi helynév Erdélybe vezető útjukat sem, tehát nem lassú beszivárgásról, hanem csak egységes betelepítésről lehet szó. Figyelemre méltó, hogy Anonymus nem szól áttelepítésükről, amiről arra lehet következtetni, hogy 1200 körül ez az esemény Erdélyen kívül már elmosódott az emberek emlékezetében. A krónika szövegében még mintha ott rezegne valami ebből az emlékezetből, ha nem is a valóságnak megfelelően, hanem a hun katasztrófa utáni időre vonatkoztatva, és a központi hatalom által egységesen végrehajtott áttelepítést sejtet (*ut tamen Hungari voluerunt*). Az egységes áttelepítést teszi valószínűvé az a tény

is, hogy II. András idejében a székelységet minden zökkenő nélkül keletebbre lehetett költöztetni.

A magyarsággal elvegyülve, szám szerinti kisebbségben, de a magyarsággal lényegében véve egyenrangú feltételek mellett és körülmények közt a székelység megtanulja a földművelést, felveszi a keresztény hitet, átalakul nyugati műveltségű néppé, mely szemben áll Kelet pogány szellemével és sztyepei népeivel. Megmagyarosodása teljes, nyelve annyira a magyar, hogy még török elemei sem számosabbak a magyarnál, külön székely nyelv sohasem volt, s ami igen fontos, szláv kölcsönszóanyaga teljesen azonos a magyar nyelvével.

Gesztairodalmunk tanúsága szerint a székelység eredetileg nem egységes eredetű és legalább két nagyobb csoportban csatlakozott a magyarsághoz. A székelység kialakulásának kronológiája forrásainkban nem megbízható: a valóságos folyamat nemcsak a honfoglalás korára, hanem későbbi időre is esik. A székelység végleges kialakulási területe a Tiszántúl. Megszervezése szoros összefüggésben van a központi hatalom 10. századi megerősödésével. A krónika zavaros, illetve összezavart 21. fejezete részben arra szolgált, hogy a hagyományban és talán írásban is megőrizett székely eredettörténetet a szerző a magyar történettel kapcsolhassa össze. Ez annál is indokoltabb volt, hogy a magyar történeti koncepció közepén a hunokkal való egynépűség gondolata helyezkedett el, s e gondolatnak a székelység, Attila népe, valóságos megtestesítője volt. Múltja egy ragyogó és egy sötét élményét örökítette tovább az előszékely avar nép, mely magát hunnak nevezhette és érezhette: az egyik Attila király nevének a Kárpát-medence népeit félelemmel, utódait büszkeséggel eltöltő fényessége, a másik az Avar Birodalom Nagy Károly-i katasztrófája. Ez a két élmény a hagyomány szárnyán a kialakuló székely népben élt tovább és ömlött bele a magyar történeti hagyomány szélesebb áramlásába.⁶⁸ Anonymus Ménmarótról

⁶⁸ A hun-magyar azonosság gondolata Szent László idejében biztosan élt. Elképzelhetetlennek tartom, hogy egy ilyen megragadó erejű gondolat, melynek valamennyi valóságmagja is volt, ne bokrosodott volna fel és nem borult volna virágba a nemzeti hagyomány gazdag talaján. Ha pedig így van, akkor aligha mellőzheték volna az írástudók ennek a hagyománynak írásba foglalását. A hun krónika nem egyetlen ember virágos képzetéből fakadt elő, hanem egy hosszú nemzedékek során (nem annyira gazdag részletekben, mint inkább mély élményben) tovább élő hagyomány tudákos tovább építése volt a korabeli történetíró mesterségbeli igényei szerint, s ahogyan egyéni képességei, hajlama és tudás megengedték. Ezek szerint biztosra vehető, hogy a hun krónika élménymagja már a Szent László-kori *Gesta Ungarorum*ban benne rejtett és mint írott forrás fokozatos, lassú, embrionális fejlődésen ment keresztül, de az már egészen bizonyos, hogy igazi megszüllője gazdag képzelőerején, irodalmi teremtőképeségén, élményképző tehetségén és olvasottságán keresztül a 13. századi ismeretlen volt. Már Domanovszky is utalt rá, hogy „a hunkrónika utolsó fejezeteinek ismétlései és ellentmondásai, valamint ezek ellentmondásai a magyarok bejövételénél elmondottakkal valószínűvé teszik azt a föltevést, hogy az első összeszerkesztéskor a hunkrónikának utolsó mondái része nem volt még olyan bonyolult s csak az újabb átírók magyarózó és összehangoló törekvései következtében bővültek mai alakjukra”. Domanovszky: *Attilától Árpádig*, 64. Ehhez a felfogáshoz még azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy a hun krónikának valószínűleg a 13. századi ismeretlen előtti is létezett valamilyen primitív formája, melyet a szerző szuverén tetszése szerint kezelte, használta fel motívumait, vagy mellőzte őket. Az előzmények ismeretében sok minden világossá válna a hun krónika körül, ami ma rejtélyes és megmagyarázhatatlan. A hun történet ősi formája valószínűleg a 13. század első felében érett oda, hogy a magyar geszta elé illesztése a 13. századi ismeretlen ötletévé válhatott. Anonymus idejében ez a csacská beszéd, amelyet az időtlen regösök beszéltek, még nem fejlődött annyira, hogy a tudós történetíró érdeklődését kellőképpen felcsigázta volna. A 13. századi ismeretlen, irodalomtörténe-

szóló elbeszélésében szintén egy kronológiai kiigazítást kell elvégeznünk, s ez megfoghatóbbá teszi a székelység tiszántúli kialakulását és elhelyezkedését.

Amit a krónika a székelyekkel kapcsolatban megőrzött, magjában a Gesta Ungarorumban lerögződött hagyományra megy vissza, részletei azonban túlságosan a hun történet 13. századi szerzőjének keze nyomát viselik és ennek megfelelően ítélendők meg. Halvány vonásokat, elmosódott nyomokat hámoztunk ki a viszontagságos gesztasorokból, de talán mégis előbbre viszik a kutatást egy fél lépéssel, megerősítve újabb oldalról azt, amit már úgyis sejtettünk vagy tudni véltünk.

---

tünknek ez a nagy alakja volt az, aki a történetírásba véglegesen bekapcsolta a hun-magyar azonosság gondolatának részletes történetét és indoklását, a hun krónikát. Rétegződését a tudomány esetleg a hun történet törzsének egybeszerkesztése előtti időkre is meg fogja állapítani.

CONTENTS

STUDIES

- Beatrix F. Romhányi *Population and Landholding Structures on the Great Plain before the Mongol Invasion* 161
- Ágnes Szabó-Turákné dr. *The Career Mobility of the Officials of the Hungarian Chamber between 1527 and 1567* 193
- Veronka Dáné *A Transylvanian Aristocratic Court in the Middle of the Seventeenth Century. The continuous servants of János Kemény* 207
- Ágnes Szalai *The Lieutenants, Anna Bornemissza and the Governmental Role of the "Councillor Estate" during the Absence of Prince Mihály Apafi I in 1663* 227
- Ágnes Deák *An Unknown Conservative Compromise Draft from 1864* 241

DATABASE

- Ágnes Szabó-Turákné dr. *The Career Mobility of the Officials of the Hungarian Chamber between 1527 and 1567* 259

HERITAGE

- Zoltán I. Tóth *Székelys and Romanians in the Gesta Hungarorum of Master Simon of Kéza* 289

COMMEMORATION

- Zsuzsanna J. Újváry *Vera Zimányi (1930–2021)* 315
-

E számunk szerzői

Dáné Veronka, PhD, főlevéltáros, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára • Prof. Dr. Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, Modernkori Magyar Történeti Tanszék • F. Romhányi Beatrix, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet • Szabó-Turákné dr. Póka Ágnes, fiatal kutató, BTK TTI, Kora újkori osztály • Szalai Ágnes, doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, BTK TTI • [I. Tóth Zoltán], történész, akadémikus, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Kar • J. Újváry Zsuzsanna, PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet, Újkori Történeti Tanszék, Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és életmódtörténeti Szekció

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

